МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ,
МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

КРАСНОБАЄВА-ЧОРНА Ж.,
БОРОВИК А.

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ФРАЗЕОГРАФІЯ: ДОВІДНИК

ДОНЕЦЬК ДонНУ 2011

УДК 81’374: 81’373.7(035)
ББК Ш12=411.4*33я73
С 916

Рекомендовано до друку вченою радою філологічного факультету (протокол №4 від «21» січня 2011 року)

Краснобаєва-Чорна Ж., Боровик А.
Назва: Сучасна українська фразеографія : Довідник. – Донецьк : ДонНУ, 2011. – 93 с.

Визначено основні аспекти використання фразеологічних словників у сучасній україністиці. Здійснено систематизований опис найвідоміших лексикографічних праць з фразеології ХХ ст. – поч. ХХІ ст. на основі передмов до поліграфічних видань, рецензій, навчальних посібників, наукових статей, енциклопедій тощо. Опрацьовано структуру бази даних «Сучасна українська фразеографія».

Робота розкриває один з аспектів наукової теми кафедри української мови та прикладної лінгвістики Донецького національного університету «Рівнева структура національно-когнітивної і національно-мовної картин світу: теоретичний і прикладний аспект» і становить один із розділів «Словника фразеологічних термінів сучасної української мови».

Адресований учням і вчителям загальноосвітніх навчальних закладів, студентам, аспірантам і вишівським викладачам, науковцям, редакторам і працівникам засобів масової комунікації, перекладачам, усім шанувальникам українського слова.

Рецензенти:
Прадід Ю.Ф., доктор філологічних наук, професор, декан факультету української філології та українознавства, завідувач кафедри українського мовознавства Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського;
Космеда Т.А., доктор філологічних наук, професор кафедри мовної і міжкультурної комунікації Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.
Відповідальний редактор:
Загнітко А.П., доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови та прикладної лінгвістики Донецького національного університету.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА

Одним із найважливіших аспектів сучасної української мови постає розвиток лексикографії, різновидом якої є фразеологічна лексикографія, або фразеографія, що займається вивченням теоретичних і практичних питань, пов'язаних з укладанням фразеологічних словників різного типу (відбір і спосіб розташування матеріалу, інтерпретація фразеологічного значення та принципи тлумачення, експлікація культурної семантики фразеологічних одиниць (далі ФО), проблеми перекладу ФО, використання методів роботи з електронними корпусами фраземіки тощо). Окреслена проблематика активно опрацьована в останні роки В. Білоноженко, В. Винником, І. Гнатюк, Т. Космедою, Т. Осіповою, Ю. Прадідом, Л. Самойлович, О. Скопненком, В. Ужченком і Д. Ужченком, Т. Цимбалюк-Скопненко, В. Чабаненком та ін. (див. також [Краснобаєва-Чорна, Філіпповська 2010]). На думку В. Ужченка та Д. Ужченка, фразеографія «жорстко залежить від ступеня розробки загальної фразеологічної теорії, від конкретних досліджень запасу літературної, ареальної, субстандартної ідіоматики, зіставно-типологічних студій» [Ужченко 2007: 429]. Крім того, В. Ужченко акцентує увагу на тому, що українська фразеографія в останні десятиліття перетворилася на окрему лінгвістичну дисципліну й досягла значних успіхів [Ужченко 2004: 107]. З'явився ряд тлумачних одномовних і перекладних двомовних фразеологічних словників (К. Баранцев (АУФС 2005), Н. Батюк (Батюк 1966), І. Вирган і М. Пилинська (Вирган, Пилинська 2002), В. Гаврись, О. Пророченко (НУФС 1981), І. Олійник і М. Сидоренко (Олійник, Сидоренко 1978), Г. Удовиченко (Удовиченко 1984), В. Ужченко і Д. Ужченко (Ужченко 1998), А. Ярещенко, В. Бездітко, О.Козир, Н. Немировська (СФСУМ 2009) тощо), видано словник фразеологічних синонімів (Коломієць, Регушевський 1988) і словник фразеологічних антонімів (СФАУМ 2001), опубліковано словники ареальної фразеології (В. Ужченко і Д. Ужченко (Ужченко 2002), В. Чабаненко (Чабаненко 2001) та

ін.), перший в історії української лексикографії фундаментальний словник-довідник авторських уживань фразеологізмів, тавтологічних словосполучень, усталених порівнянь, традиційних формул припрошення, побажання, клятв, прокльонів, каламбурних словосполучень тощо (ФПМЛ 2003). Чільне місце з-поміж зазначених лексикографічних праць з фразеології посідають «Фразеологічний словник української мови» (ФСУМ 1999) та «Словник фразеологізмів української мови» (СФУМ 2003). І. Беляєва та Н. Якименко наголошують на необхідності «повної фразеографічної фіксації, систематизації й описові фразеологічних одиниць із загальним змістом заниженості, неофіційності» [Беляева, Якименко 2009: 17].

Українська фразеографія репрезентована наприкінці ХХ ст. – на поч. ХХІ ст. значною кількістю словників різних типів: реєстраційними, перекладними, тлумачними (за призначенням); алфавітними, ідеографічними, гніздовими (за способом подання матеріалу); однотомними, багатотомними, серійними (за структурою видання); поліграфічними й електронними (за способом збереження інформації), комбінованими тощо. Проте на сьогодні в україністиці відсутній систематизований опис найвідоміших фразеологічних словників ХХ ст. – поч. ХХ ст., що і зумовлює актуальність довідника. Отже, укладачі мали за мету здійснити поліграфічний та електронний описи базових фразеологічних словників української мови ХХ ст. – поч. ХХІ ст.

Кожна з національних культур має свою специфіку, що робить культуру неповторною й унікальною. За Л. Самойлович, фразеологія – це відбиток картин реальності, у якій передаються фрагменти культури, історії, етнографії, психології, світогляду, релігії, менталітету, національного характеру певного народу [Самойлович 2005: 86]. Фразеологія, на думку В. Ужченка, вимагає чіткого й вільного володіння реаліями мови, тобто глибоких фонових знань, які різною мірою виражаються укладачами словників [Ужченко 2006: 47]. Велику роль при цьому відіграють відбір та опрацювання фразеологічних одиниць як реєстру лексикографічних праць.

Реєстр фразеологічного словника відбиває культурологічний параметр фразеології. Репрезентантами фонової інформації у реєстрових одиницях фразеологічних словників постають: відбір одиниць; окремі компоненти одиниць; увесь фразеологічний словокомплекс; фразеологічні мікроструктури, що об'єднують інваріант і гніздо варіантів; коментування окремих складників одиниці; історико-етимологічна довідка; вказівка на характер, умови й особливості вживання одиниці; спосіб розміщення в словниках, зокрема з опорно-гасловими (опорно-гніздовими, стрижневими) словами, за тематичним принципом, де певною мірою реалізується (актуалізується) семантичний потенціал одиниці; ілюстративний матеріал; іншомовні (іноареальні) фразеологічні паралелі [Там само: 50]. Усі фразеологічні словники містять екстралінгвальну інформацію (див. праці М. Жуйкової [Жуйкова 2007], Т. Космеди та Н. Плотнікової [Космеда, Плотнікова 2010]; Ж. Краснобаєвої-Чорної [Краснобаєва-Чорна 2009], Л. Самойлович [Самойлович 2005] та ін.), що може бути використана як вчителем у школі з навчальною метою, так і науковцем для лінгвістичного дослідження.

У такий спосіб, можна виділити три найважливіші аспекти використання фразеологічних словників: 1) навчальний (у шкільній і вишівській практиках для вдосконалення професійних навичок викладача та для формування мовної компетенції учня, студента під час вивчення української та іноземних мов; під час опрацювання авторських навчальних програм варіативної складової шкільного компонента та розробки спецкурсів з сучасної української мови, лінгвокультурології, етнолінгвістики, когнітивістики, концептології тощо); 2) науковий (фразеологічні словники постають джерелом добору фактичного матеріалу для науково-дослідних робіт учнів, студентів, для написання магістерських робіт, дисертацій, для підготовки наукових статей тощо); 3) прикладний (здебільшого двомовні перекладні словники).

На основі здійсненого опису основних фразеологічних словників опрацьовано також його електронну версію. Електронну версію позиціоновано як комп'ютерну базу даних, що дозволяє здійснювати швидкий пошук і презентацію повної інформації на запит, можливість постійного оновлення, поповнення і розширення інформації, а також характеризується високою надійністю її збереження та захисту. База даних «Сучасна українська фразеографія» (див. Мал. 1) створена у програмі Microsoft Office Access 2007 і складається з 10 обов'язкових полів: 1) код; 2) автор; 3) назва; 4) місто видання; 5) видавництво; 6) рік видання; 7) типологічна характеристика; 8) реєстровий склад; 9) загальна характеристика; 10) читацька адреса, та факультативного поля «Довідка». Форма містить назву бази даних і фото видання лексикографічного джерела.

Сучасна українська фразеографія

Код:	5
Колектив укладачів:	Чабаненко Віктор Антонович
Назва:	Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини
Місто видання:	Запоріжжя
Видавництво:	Стат і Ко
Рік видання:	2001
Типологічна характеристика:	серійний, ареальний, тлумачний, алфавітний, диференційний фразеологічний словник
Реєстровий склад:	близько 3000 ФО, що вживаються тепер і вживалися порівняно недавно в живих народних говірках Нижньої Наддніпрянщини, зібрані впродовж 1852-1998 рр. у селах, селищах і містах Дніпропетровської, Запорізької та Херсонської областей, а також ФО, зафіксовані фольклорно-етнографічними і діалектологічними записами 2 пол. XIX – поч. XX ст., що їх виконали на території колишніх Катеринославської і Херсонської губерній І. Манжура, Я. Новицький, Д. Яворницький, І. Бесараба, О. Курило та інші
Загальна характеристика:	до реєстру словника фразеологізми вводяться в алфавітному порядку, а за основи беруться їх вихідні форми. У міру наявності відповідності матеріалу вживання того чи іншого фразеологізму ілюструється текстовими уривками з говіркового мовлення. Всі реєстрові одиниці задокументовані. Місце запису й назва джерела подаються в дужках скорочено. Якщо джерело друковане, то вказується і його сторінка. Список скорочень подано у кінці словника. Діалектні фонетичні, морфологічні, словотворчі та лексичні особливості ФО і текстових уривків-ілюстрацій збережено. Словник є роботою диференційного типу, оскільки до неї заведені лише ті ФО, які не фіксуються відомими фразеологічними словниками або ж фіксуються у відмінній формі, в іншому лексичному складі чи з іншим значенням. Виняток становлять вислови, взяті з записів минулого. Вони подаються всі, незалежно від того, реєструють їх фразеологічні словники літературної мови чи ні. Словник має «Додатки», у яких читач знайде цікаві фразеологізовані каламбури, нісенітниці, дотепи, побажання, заклинання, поради, подяки, запрошення, вітання, тости тощо.
Читацька адреса:	науковці, учителі, студенти, учні загальноосвітньої школи, письменники, журналісти, етнографи, краєзнавці
Довідка:	продовжує серію «Пам'ятки мовної культури Нижньої Наддніпрянщини», в якій уже вийшли такі книжки, як «Сестра орлів» (1991 р.), «Мудре слово» (1992 р.), «Гартоване слово» (1995 р.)

Запись: 5 из 30 Поиск

Мал. 1. Фрагмент бази даних «Сучасна українська фразеографія»

Отже, аналіз фразеологічних словників засвідчує, що українська фразеографія перебуває у стані активного розвитку.

РОЗДІЛ 1. ТЛУМАЧНІ ФРАЗЕОЛОГІЧНІ СЛОВНИКИ

ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Київ : Радянська школа, 1966
Автор:
Н.О. БАТЮК

Типологічна характеристика: поліграфічний, однотомний, короткий, тлумачний, алфавітний фразеологічний словник.

Реєстровий склад: понад 1200 фразеологічних одиниць.

Загальна характеристика: зібрано тільки невелику частину фразеологічних зворотів і словосполучень, які вживаються в українській художній літературі.

Побудова словника: 1) фразеологізми добиралися здебільшого з огляду на їх влучність і поширеність. Проте автор вважав за потрібне ввести до словника деякі і маловживані в сучасній мові вирази, якщо вони були поширені у літературі, зокрема у творах, що вивчаються у школі; 2) місце фразеологізмів із сталим лексичним складом визначається першим словом, яким вони починаються; вислови, що допускають зміни в розміщенні слів-компонентів, виносяться у заголовок здебільшого у формі із звичайним для простого речення порядком слів *(баба надвоє ворожила, виводити на чисту воду, високі пороги)* або у формі, що частіше вживана *(байдики бити, витрішки купувати, гав ловити)*; 3) однакові за змістом вислови, що відрізняються компонентами-синонімами, об'єднуються в одну статтю *(даватися взнаки, даватися у помку, даватися у тямки – даватися взнаки (у помку, у тямки))*; 4) вислови, що можуть вживатися у повній і в скороченій формі *(вилами по воді писане* і *вилами по воді, вилами писане)*, виносяться у заголовок у повній формі, а

ілюстративні приклади даються з різними формами вживання; 5) ілюстративні цитати, якщо їх кілька, даються в хронологічному порядку. Крім імені письменника і назви твору, вказується книга, частина, розділ, а в драматичних творах – дія, картина чи ява (римськими і арабськими цифрами).

Побудова словникової статті: до кожного вислову, який виноситься у заголовок словникової статті, наводиться коментар, що розкриває його зміст або вказує на слововживання, та додаються ілюстрації з художніх творів.

Читацька адреса: вчителі-словесники, учні старших класів, а також усі ті, хто цікавиться барвистим українським словом.

Зразок словникової статті:

Сіль (цвіт) землі. Найкраща, творча частина народу.

Поети єсть *сіль землі*, гордість і слава того народу, серед котрого з'явились… (І. Тобілевич, Хазяїн, І, 13).

То ж *сіль землі*, то ж сила молода
Ішла на смерть, на згубу неминучу.
(Леся Українка, Невольницькі пісні, Епілог).

Сюди зібрався звідусіль
Весь *цвіт землі*, весь *цвіт і сіль*
(О. Олесь, «Вилітали орли…»).

ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

В 2-х т. – Київ : Вища школа, 1984
Автор:
Г.М. УДОВИЧЕНКО

Типологічна характеристика: поліграфічний, двотомний, тлумачний фразеологічний словник.

Реєстровий склад: реєстр словника становлять фразеологічні одиниці (далі ФО) з номінативною функцією, продуктивні у сучасній українській мові, зібрані з творів переважно художньої дожовтневої та радянської літератури.

Загальна характеристика: словник містить тлумачення фразеологізмів, визначення форм граматичного зв'язку з поширюючими їх елементами і синтаксичних конструкцій у реченні. В основу добору покладено семантичний і формальний критерії.

Побудова словника: 1) основною одиницею словникового реєстру є фразеологізм; фразеологізми розміщені за алфавітом не тільки першого слова, а й наступних слів; 2) словник складається з реєстру, тобто розміщення ФО в алфавітному порядку, ремарок (граматичних, функціональних, стилістичних), тлумачень та ілюстрацій з текстів художньої літератури, періодичних видань; 3) фразеологізм, разом з ремарками, тлумаченням, його варіантами, синонімічними рядами та ілюстраціями являє собою словникову статтю; 4) заголовним фразеологізмам даються в ремарках граматичні характеристики, визначаються синтаксичні і стилістичні функції переважно на основі тих даних, які представлені ілюстраціями; 5) однією з наскрізних вимог у складанні реєстру словника, розробці його статей постає вимога граничної окресленості структури ФО, тобто не деформувати смислової і структурної цілісності загальними і частковими варіантами ФО. Для того щоб зберегти компактність заголовних фразеологізмів, уникнути небажаного розмивання їх семантичної та структурної єдності, до словникових статей не

включалися усі можливі синонімічні ряди одного з їх компонентів або варіантів: лексичних (*піймати* і *схопити облизня*), фонематичних (*сиділо в печінках* і *сиділо у печінках*), морфолого-синтаксичних (*не дурити голови* і *не дурити голову*) тощо; 6) обсяг тлумачення ФО значною мірою зумовлюється тим значенням, з яким його вжито в контексті ілюстрацій, хоча більшість тлумачень спирається на систему смислових одиниць української мови; форма тлумачень довільна; 7) ядром кожної словникової статті є заголовний фразеологізм разом з його семантичними і варіантними різновидами. Оформлення статей уніфіковано за граматично панівними елементами: дієсловами (дієслівні фразеологізми), іменниками (іменникові фразеологізми), прикметниками (ад'єктивні фразеологізми) тощо; 8) для полегшення користування словником у кінці його подано реєстр слів – компонентів фразеологізмів.

ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Київ : Освіта, 1998
Автори:
В.Д. УЖЧЕНКО, Д.В. УЖЧЕНКО

Типологічна характеристика: поліграфічний, однотомний, короткий, тлумачний, гніздовий фразеологічний словник.

Реєстровий склад: близько 2500 ФО.

Особливості реєстру: до словника не вводяться: 1) стійкі словосполучення з одним фразеологічно зв'язаним компонентом *(брати участь; звертати увагу; вовчий апетит)*; 2) складні словосполучення термінологічного характеру *(головний мозок; грудна клітка)*; 3) прислів'я та приказки, що не набули цілісного, ідіоматичного значення *(вовків боятися – в ліс не ходити; краще з розумним свині пасти, а з дурнем у карти грати)*; 4) синтаксично подільні крилаті вислови *(і спочинуть невольничі утомлені руки* (Т. Шевченко)*; я вийду сама проти бурі* (Леся Українка)*)*; 5) грубопросторічні, вульгарні, жаргонні й вузькодіалектні вирази *(до чортового батька; закладати за галстук; давити сачка; жаба пузата)*; 6) складні прийменники й складені сполучники *(на відміну від; для того щоб)* і т. ін.

Загальна характеристика: короткий, однотомний, для широкого кола читачів, і передусім учнів. Саме цим і зумовлені певні обмеження у доборі фразеологізмів та їхніх форм, розробці статей: зафіксовано тільки найуживаніші варіанти й значення, в окремих статтях скорочуються тлумачення, не розрізняються серед стрижневих слів омоніми, подано лише одну цитату-ілюстрацію, до мінімуму зведено також довідкову частину.

Мета: запропонувати читачеві найуживаніші іскрометні вирази української мови. Адже правильність – не єдина риса добірної мови, вона має ще бути виразною й експресивно багатою.

Будова словника: дбаючи про раціональний спосіб розміщення виразів і зручність користування словником, автори відмовились від алфавітного принципу подачі

фразеологізмів, а обрали гніздовий спосіб з елементами структурно-граматичного. Окремі фразеологізми групуються навколо стрижневого (заголовного, опорного) слова-компонента, яким звичайно виступає іменник; у середині ж гнізда вислови йдуть за алфавітом. Щоб полегшити користування словником (і в той же час зробити його компактним), той самий фразеологізм подається в словнику стільки разів, скільки в ньому є іменників, хоча розробляється тільки один раз – під першим іменником. Вислови, в яких першим виступає інший іменник, подаються з відсиланням на опорне слово. У межах гнізда ФО розміщуються за алфавітом буквених знаків усіх слів, у тому числі варіантних і факультативних.

Структура словникової статті:

1) стрижневий (заголовний, опорний) компонент (слово): у ролі стрижневого слова вживається перший іменник ФО у найтиповішій формі. Якщо іменник відсутній, то заголовним виступає повнозначне слово іншої частини мови в такому порядку: прикметник, дієслово, займенник, числівник, прислівник. Змінювані опорні слова подаються в початковій формі. Якщо в складі ФО немає повнозначних частин мови, то стрижневим виступає перше службове слово;

2) реєстровий фразеологізм з його варіантами: реєстрова ФО наводиться з указанням місця наголосу і за варіантами. Фразеологізми, позбавлені словозмінних форм, наводяться в тому вигляді, який вживається в мові. Варіанти фразеологізму (лексичні, формальні або словотвірні) подаються в одній статті в круглих дужках; факультативна частина – у квадратних дужках;

3) показ синтаксичної і лексичної сполучуваності (за потребою): у вигляді стандартних займенникових чи прийменниково-займенникових символів. У фразеологізмах, що вживаються тільки із супровідними словами, ці слова подаються після реєстрової ФО за допомогою ремарки – *з сл.;*

4) граматична позначка;

5) стилістична позначка: стилістична диференціація ФО здійснюється у трьох аспектах: а) у функціонально-стилістичному плані виділяються книжні, народнопоетичні (фольклорні), розмовні, і діалектні ФО; б) в емоційно-експресивному плані розрізняються іронічні, зневажливі,

фамільярні, жартівливі, урочисті ФО тощо; в) в історико-стилістичному: застарілі, етнографічні ФО тощо;

6) тлумачення: тлумачення ФО залежить від їхньої граматико-семантичної структури й здійснюється: словом-ідентифікатором *(в літах* – «немолодий»); вільним словосполученням *(на всю (на повну) котушку* – «з найбільшою інтенсивністю»); описовим способом (*ні пуху ні пера* – «усталена форма побажання удачі, успіху в якійсь справі»); комбіновано (*лежати на лаві (на столі)* – «померти, бути покійником»). Згідно з традицією дієслівні фразеологізми тлумачаться дієсловами чи дієслівно-іменними словосполученнями. У випадку багатозначності ФО кожне із значень нумерується арабською цифрою й отримує граматичну й семантико-стилістичну розробку;

7) цитати-ілюстрації: наявність певного фразеологізму у мові підтверджується цитатами, що ілюструють природні умови функціонування виразу;

8) відсилання на інше стрижневе слово за допомогою позначки «див.»;

9) синоніми, антоніми: фразеологічні синоніми й антоніми допомагають виявити системні зв'язки реєстрового вислову, заглибитися в його смислову структуру, уявити внутрішню форму виразу та за необхідності замінити його близьким за значенням синонімом або відтінити фразеологічним антонімом;

10) довідкова частина: подається після умовної позначки «•» і включає історико-етимологічні та позамовні дані про реєстровий фразеологізм. Знання «народження» й «біографії» виразу допоможе читачеві визначити тональність змісту того чи іншого фразеологізму, вписати його в епоху і в мовну модель, за якою утворений вислів. Довідка, зокрема, може вказувати на джерело походження вислову, на спосіб його утворення, на значення застарілих компонентів, на культурно-етнічний фон.

Читацька адреса: учні, вчителі та широке коло читачів.

Зразок словникової статті:

РАЛЕЦЬ: підносити / піднести ралець кому, *заст.* Давати подарунок, хабар. – *Ми, щоб не було сварки, приділили двох майстрів працювати на замок. А решту – зась! Не чіпайте. Ну, ще ралець підносимо старості на Великдень, на Коляду та на іменини* (З. Тулуб. Людолови). • У фразеологізмі відбито

давній звичай величання волів, сохи, плуга, орання, сіяння. Величання цих предметів і дій є величанням господаря-землероба. З величанням плуга, рала (звідси – ралець) пов’язані різні обряди: обхід з плугом, символічна оранка і т. ін. Пор. ще: **ходити на ралець** – іти з поздоровленням, з подарунком.

ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У 2 Кн. – Київ : Наукова думка, 1999
(Київ : Наукова думка, 1993. – Кн. 1, 2)
Укладачі:
В.М. БІЛОНОЖЕНКО, В.О. ВИННИК, І.С. ГНАТЮК, В.Й. ГОРОБЕЦЬ, В.В. ДЯТЧУК, В.П. ЗАБЄЛІНА, Н.М. НЕРОВНЯ, Н.І. ПАШКОВСЬКА, О.П. ПЕТРОВСЬКА, Н.П. РОМАНЮК, Т.О. ФЕДОРЕНКО, Л.А. ЮРЧУК

Типологічна характеристика: поліграфічний, двотомний, академічний, тлумачний (структурно-граматичний принцип розташування ФО) фразеологічний словник.

Реєстровий склад: основу реєстру становлять фразеологічні одиниці, зафіксовані словниковою картотекою Інституту мовознавства. До реєстру залучено насамперед ті фразеологізми, які дістали лексикографічну апробацію у Словнику української мови. Проте цей словник істотно доповнений фразеологією, яка більшою чи меншою мірою знайшла своє відображення в ряді інших джерел. Словник охоплює насамперед ті фразеологізми сучасної української мови, які підтверджуються авторитетними джерелами – цитатами з фольклорних записів, з творів художньої, публіцистичної та науково-популярної літератури, з окремих перекладних творів, що репрезентують світову класичну спадщину, а також газет, журналів тощо. До словника ввійшли фразеологізми національної мови не тільки активного, а й пасивного фонду, які свого часу широко функціонували в нашій мові, а тому досить повно представлені матеріалами картотеки. До реєстру внесено також найчастотніші у творах художньої літератури діалектні фразеологізми, залучені авторами з народних говорів. Не введено до реєстру словника вузькодіалектних фразеологізмів, фразеологізмів з арго, професійних

жаргонів, що не вийшли за межі середовища, в якому вони виникли і вживаються; поза реєстром лишилися фразеологізми індивідуального творення.

Завдання: відобразити з можливою повнотою запаси фразеологізмів сучасної української літературної мови і подати їх детальну лексикографічну характеристику, тобто визначити форму фразеологізму, розкрити та розтлумачити його значення, показати реальне функціонування ФО, охарактеризувати їх стилістичні особливості й проілюструвати відповідними цитатами. Отже, у цьому словнику значно глибше і ширше опрацьована фразеологія порівняно із звичайним загальномовним тлумачним словником. Особливо це стосується семантичної інтерпретації багатозначних фразеологізмів.

Загальна характеристика: хронологічні межі словника визначаються тією джерельною базою, яку покладено в його основу, тобто творами художньої, публіцистичної, науково-популярної та іншої літератури від кінця XVIII ст. до наших днів.

Структурно-граматичний принцип розташування фразеологізмів передбачає подання кожної одиниці стільки разів, скільки в її складі повнозначних компонентів з усіма їх лексичними, видовими та словотвірними варіантами; дає можливість погрупувати ФО навколо спільних компонентів.

Оформлення реєстрового фразеологізму: у словниковій статті першим наводиться заголовне слово – повнозначний компонент фразеологізму, при якому подається реєстрова одиниця. Заголовні слова розміщені в межах кожної з літер за алфавітним порядком компонентів, які входять до складу фразеологічних одиниць. Фразеологізми, що мають спільний компонент, уживаний у різних граматичних формах, розміщуються з урахуванням алфавітного порядку всіх літер заголовного компонента. У межах заголовного слова фразеологізми розміщуються за алфавітом буквених знаків усіх компонентів, у тому числі варіантних і факультативних. У всіх рядах з відсильними статтями перша фразеологічна одиниця наводиться повністю, в інших замість повторюваного заголовного (опорного) слова ставиться тильда (~).

Фразеологізми, які мають застиглі незмінні форми, в реєстрі фіксуються у цих же, а не у вихідних формах. Фразеологізм, що може змінюватися за формою, у реєстрі подається у прийнятій для словників вихідній формі його компонентів. Усі можливі змінні форми фразеологічних одиниць ілюструються прикладами. Видові пари фразеологізмів з усіма наведеними варіантами подаються через скісну лінію в одній статті. Якщо фразеологізм вживається переважно в формі одного виду, то першою подається форма саме цього виду з відповідною формулою тлумачення. У дієслівних фразеологізмах, що однаково функціонують у контексті з різним порядком компонентів, на перше місце в реєстрі виноситься здебільшого дієслівний компонент.

Структура словникової статті: 1) заголовний компонент (опорне слово); 2) реєстровий фразеологізм з його варіантами; 3) синтаксична сполучуваність (при потребі); 4) граматична позначка; 5) стилістична позначка; 6) тлумачення; 7) цитати-ілюстрації; 8) деривати (за наявності) з цитатами-ілюстраціями; 9) відсилання на іншу форму за допомогою позначки «*пор.*» (за наявності); 10) синонім чи синоніми (за наявності); 11) антонім чи антоніми (за наявності).

При фразеологізмах позначено найбільш типові чи єдино можливі граматичні зв'язки фразеологізму з контекстом. У тих фразеологічних одиницях, які можуть реалізувати своє значення лише у сполученні з супровідними словами, лексична сполучуваність відображається так: після реєстрового фразеологізму за допомогою ремарки «*з сл.*» у розрядку зазначаються ці слова.

У словниковій статті після заголовного компонента реєстрового фразеологізму і позначення лексичної сполучуваності та граматичного керування перед тлумаченням значення (чи значень) наводиться ремарка, яка вказує на стилістичну, історико-часову чи емоційно-експресивну особливість ФО. Коли фразеологізми потребують одночасно історико-часової, експресивно-емоційної та інших характеристик, вони супроводжуються кількома ремарками. Відсутність ремарки після фразеологізму (чи його значень) засвідчує його стилістичну нейтральність або приналежність до розмовного стилю літературної мови.

Форма тлумачення фразеологічного значення випливає із приналежності фразеологізму до того чи іншого граматичного розряду, його співвідношення із словами певної лексико-семантичної групи. Тому в тлумаченні іменних фразеологізмів на першому місці, як правило, мають виступати іменники, в тлумаченні дієслівних – дієслова, прислівникових – прислівники та інші відповідні частини мови.

Після тлумачення значення наводяться в хронологічному порядку цитати-ілюстрації, що документально підтверджують існування ФО в мові, а разом з тим і її значення. Кожна цитата-ілюстрація паспортизується. Прізвища авторів і назви джерел подаються скорочено (список скорочень додається).

Після цитат на основне значення за знаком скісних паралелей «//» може подаватися його відтінок, який обов'язково ілюструється відповідними цитатами. При фразеологізмі можуть бути похідні утворення, тобто деривати, в яких основний компонент виступає в іншій – відмінній від основної, реєстрової – вихідній формі, що не виноситься в реєстр. Деривати наводяться після розробки фразеологізму без абзацу. Вони не тлумачаться, а лише підтверджуються ілюстраціями.

Після наведення цитат-ілюстрацій з допомогою позначки *«пор.»* (порівняйте) вказується на наявність іншої форми чи форм вживання фразеологізму, який винесено в словникову статтю.

Синоніми та антоніми до фразеологізму наводяться з абзацу, коли вони стосуються всіх значень багатозначного фразеологізму, і без абзацу, коли відносяться лише до одного із значень фразеологічної одиниці.

Читацька адреса: наукові працівники, письменники, журналісти, редактори видавництв, викладачі вузів, учителі середніх шкіл, студенти, учні та ін.

Зразок словникової статті:

ХМАРА: хмара повила *кого*. Хто-небудь став дуже похмурим, невеселим, засмученим. *Не великомовна була та Чайчиха, не привітна: якась хмара повила її навіки* (Вовчок).

хмара хмарою. 1. Дуже багато, надзвичайно велика кількість. *Коли сказати, що підвід двадцять їх тут було, то, єй же то богу моєму! більш: хмара хмарою* (Кв.-Осн.). С и н о н і м: **як маку.**

2. Хто-небудь дуже сумний, похмурий, невеселий. *Гляну на Чайчиху – хмара хмарою!* (Вовчок). С и н о н і м: **як хмара; як у воду опущений; як у воді намочений**.

як (мов, ніби *і т. ін.*) **[чорна (грозова)] хмара (туча).** Дуже сумний, похмурий, невеселий, невдоволений. *А Чайчиха.. мов хмара чорна* (Вовчок); *Усі нервувалися. Абрум ходив мов хмара* (Хотк.); Місяць ходив Йонька як хмара грозова (Тют.); – *Учора в них із князем Святославом була мова. Преосвященний із неї вийшов, мов чорна туча* (Шевчук). С и н о н і м: **як у воду опущений; як у воді намочений**.

Довідка: перше видання словника здійснено у 1993 р. (близько 10000 ФО). Упорядники, на думку Л. Полюги, обрали найбільш вдалий спосіб розміщення в ньому фразеологізмів: вихідним пунктом їх подання постає формалізований елемент слова [Полюга 1994: 74]. Такий принцип глибоко продуманий і має практичну зручність.

СЛОВНИК ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Київ : Наукова думка, 2003

Укладачі:

В.М. БІЛОНОЖЕНКО, І.С. ГНАТЮК, В.В. ДЯТЧУК, Н.М. НЕРОВНЯ, Т.О. ФЕДОРЕНКО

Типологічна характеристика: поліграфічний, однотомний, тлумачний фразеологічний словник.

Реєстровий склад: 7922 ФО, вживані в сучасному українському мовленні.

Завдання: накреслити нормативне опрацювання ФО, якомога точніше витлумачити її фразеологічне значення, правильно описати форму з урахуванням усіх особливостей її функціонування.

Загальна характеристика: передає мовне фразеологічне багатство на матеріалі літературної мови XIX-XX століть. У словнику представлені найуживаніші ФО сучасної української мови, розтлумачено їх значення, подано широку дериваційну базу фразеологізмів і проілюстровано цитатним матеріалом з творів художньої літератури, фольклорних записів, публіцистичної та науково-популярної літератури, окремих перекладних праць, які репрезентують світову класичну спадщину, а також періодичної преси; зрідка ФО ілюструються висловленнями, взятими авторами з усного мовлення. До словника додається покажчик, у якому відбито кожен повнозначний компонент фразеологічної одиниці з вказівкою на місце опрацювання реєстрового фразеологізму. Словник істотно доповнений ФО, не зафіксованими у попередньому виданні, ілюстраціями, представленими картотечними матеріалами нових авторів, а також тих письменників, які протягом тривалого часу були вилучені з літературного процесу; крім того використано матеріали, що відображені у фразеологічних зібраннях, які з'явилися останнім часом.

Оформлення реєстрового фразеологізму: реєстрова одиниця

оформляється у вихідній формі, що у фразеологізмах визначається передусім співвіднесеністю її з тією чи іншою частиною мови, що забезпечується здебільшого опорним компонентом, який і визначає цю співвіднесеність.

У словнику відображено одну із специфічних особливостей фразеологізмів як одиниць мови – варіантність, тобто видозміни ФО, які полягають у можливості взаємозамінності їх компонентів іншими словами або формами при збереженні семантики всієї одиниці. У реєстровій ФО відбито також факультативність її компонентів, коли фразеологізм може вживатися у мовленні в повному або неповному складі, тобто може функціонувати з наявністю чи відсутністю певного компонента, при цьому не змінюючи ні семантичної (смислової), ні лексико-граматичної характеристики одиниці.

Укладачі словника намагалися досить широко показати фразеологічну дериватологію. Не наводяться трансформації (індивідуально-авторські перетворення) й оказіональні (принагідні) вживання фразеологізмів, їх різноманітні контамінації, що становлять відхилення щодо форми від норми у мовленнєвому вживанні ФО, а натомість дається широка мережа дериватів – похідних фразеологічних утворень.

До кожної реєстрової ФО подано семантичну характеристику. Форма тлумачення фразеологічного значення зумовлюється належністю ФО до того чи іншого граматичного розряду, його співвіднесеністю із словами певної лексико-семантичної групи (частини мови).

Словник фіксує граматичну сполучуваність фразеологізму з іншими словами, коли значення одиниці залежить від тих синтаксичних зв'язків, у які вона вступає у реченні. Такого типу зв'язки відбиваються відповідними ремарками, що мають форму питань, поставлених до залежних від фразеологізму слів (напр., *чорна кішка пробігла між (поміж) ким*).

Словник містить стилістичну характеристику ФО, сутність якої зводиться до визначення їх актуальності, частотності вживання в сучасній українській літературній мові, експресивно-емоційного забарвлення, історико-часових параметрів, сфери вживання і належності до того чи іншого мовного стилю (напр., *заст. (застаріле), уроч. (урочисте),*

жарт. (жартівливе), фам. (фамільярне), ірон. (іронічне), зневажл. (зневажливе), вульг. (вульгарне), лайл. (лайливе), книжн. (книжне), нар.-поет. (народнопоетичне), діал. (діалектне)).

До кожного реєстрового фразеологізму подаються ілюстрації. У багатозначних реєстрових фразеологізмах приклади наводяться до кожного значення. Ілюструються також відтінки значень слів. Цитати-ілюстрації укладачі намагалися добиратися якомога коротші, здебільшого вони становлять одне просте чи складне речення.

До словника додається покажчик, у якому відбито кожен повнозначний компонент ФО з відсиланням і вказівкою на місце опрацювання реєстрового фразеологізму. У покажчику біля кожного компонента подається відсилання на літеру та номер-індекс ФО в межах цієї літери, при якому розробляється фразеологізм з потрібним компонентом.

На думку В. Ужченка, «увага до змісту, форми й стилістичного забарвлення, до висловів, які з найбільшою повнотою передають національно-фразеологічну «мовну картину світу», урахування новітніх досягнень фразеологічної науки, ретельно укладений покажчик, який значно полегшить пошук реєстрової одиниці, так і її деривата, власне, уведення довідкового розділу, якого ще не знала українська фразеологічна наука і який повинен стати нормою в академічних виданнях, обґрунтовано подана специфіка лексичної варіантності ФО, компактність словникових статей, нарешті, прекрасне поліграфічне оформлення – такі позитивні риси цієї помітної праці, що на тривалий час, безсумнівно, визначить напрями української фразеографії» [Ужченко 2004: 116].

В. Чабаненко стверджує, що з усіх досі виданих фразеологічних словників української мови цей найповніше відбиває значення й функціональні особливості стійких зворотів. Нерідко вміщені в ньому реєстрові статті утворюють семантично поєднані комплекси і являють собою своєрідні фразеографічні етюди, що подають приклади фразеологічних досліджень і заохочують до них [Чабаненко 2004: 81].

Читацька адреса: наукові працівники, письменники, журналісти, редактори видавництв, викладачі вузів, учителі, студенти, учні та шанувальники українського слова.

Зразок словникової статті:

ЛИН

116. **ЯК (мов, ніби** *і т. ін.*) **ЛИН МУЛУ**, зі сл. наїстися, набратися *і т. ін., ірон.* Досхочу, вволю, багато. *Набрався **як лин мулу**!* (Укр. присл.).

117. **ЯК (мов, ніби** *і т. ін.*) **ЛИН ПО ДНУ**, *перев. зі сл.* ходити. Спокійно, вільно, безпечно і т. ін. *Ходить, як **лин по дну*** (М. Номис).

СТО

785. **НА ВСІ СТО [ПРОЦЕНТІВ (відсотків)]. 1.** Цілком, повністю. – *Ви, Якиме Івановичу, тут праві **на всі сто*** (Ю. Збанацький); *[Це] прекрасна, розумна, добра жінка, у чеснотах якої я впевнений **на всі сто відсотків*** (З газети). **2.** Який має позитивні якості, властивості. *Зовнішньо Кужель був, як кажуть, **на всі сто** – високий, ставний, здоровий, чорнобривий, з орлиним поглядом* (Ю. Збанацький). **3.** Який заслуговує цілковитого схвалення, правильний. *Я товариша Киселя добре знаю. В нього лінія **на всі сто**, будьте певні* (І. Муратов).

786. **СТО ЛИХ.** Чимало, горя, неприємностей, всілякого клопоту. *Тут ржання кінське з тупотнею, Там разний* [різний] *гомін з стукотнею, Скрізь клопіт, халепа, **сто лих**!* (І. Котляревський).

Довідка: публікація здійснена в межах проекту «Словники України» відповідно до Указу Президента України «Про розвиток національної словникової бази».

СУЧАСНИЙ ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Харків : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2009
Автори:
А.П. ЯРЕЩЕНКО, В.І. БЕЗДІТКО, О.В. КОЗИР, Н.Г. НЕМИРОВСЬКА

Типологічна характеристика: поліграфічний, однотомний, тлумачний, алфавітно-гніздовий фразеологічний словник.

Загальна характеристика: відображає загальновживану фразеологію сучасної української мови. Простежено граматичне використання, специфіку й сферу вживання фразеологічних одиниць. Значення фразеологізмів ілюструється цитатним матеріалом, який у більшості випадків раніше не використовувався. До деяких статей наводяться синоніми, антоніми й етимологічні довідки.

У словнику представлені фразеологічні утворення, зумовлені дією внутрішніх законів розвитку мови, інтралінгвістичними чинниками, історичними змінами в житті народу, екстралінгвістичними чинниками, каламбурними сполуками, фразеологічними синонімами, антонімами, елементами граматичної омонімії.

Мета: проаналізувати найбільш вживані та найбільш поширені фразеологічні одиниці, пояснити фразеологічні творення, що стоять на межі трансформації, подати посильне тлумачення фразеологічних висловів, довести, що фразеологічні скарби свідчать про її неповторність, специфічність, багатство, комунікативну потужність.

Побудова словника: 1) відображено відтворюваність, як рису фразеологічних комплексів, що несе в собі нюанси семантичної трансформації фразеологізмів, репрезентує алфавітно-гніздовий, локальний спосіб підбору фразем; 2) відповідно до наявності семантичних центрів багаторівнева будова словника зумовлює наявність семантичного аналізу найуживаніших найважливіших ФО, їх граматичного коментаря, етимологічної довідки, синонімічних і антонімічних зворотів (за наявності);

3) у словниковій статті першим наводить опорне слово (смисловий центр), під час визначення якого перевага надається іменнику; 4) етимологічні довідки розкривають походження ФО та пояснюють можливу зміну семантичного забарвлення.

Читацька адреса: учні ЗНЗ, студенти коледжів і ВНЗ, викладачі, філологи, історики, краєзнавці, працівники ЗМІ, слухачі курсів підвищення кваліфікації учителів ЗНЗ I-III ступенів, усі, хто цікавиться народною мудрістю.

РОЗДІЛ 2. ПЕРЕКЛАДНІ ФРАЗЕОЛОГІЧНІ СЛОВНИКИ

2.1. Власне-перекладні фразеологічні словники

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК. ФРАЗЕОЛОГІЯ ДІЛОВОЇ МОВИ

Київ : УКСП «Кобза», 1993
Перевидання 1927 р.
Укладачі:
В. ПІДМОГИЛЬНИЙ, Є. ПЛУЖНИК

Типологічна характеристика: поліграфічний, однотомний, перекладний, комбінований (абетковий принцип поєднано із гніздовим) фразеологічний словник.

Загальна характеристика: упорядковано російські звороти за іменником цього звороту з метою досягнення більшої наочності й надання матеріалові якнайдоцільнішої до користування форми. Ради цього принципу якнайбільшої практичності, авторам довелося свідомо поступитися подекуди моментом власне-фразеологічним. Але й при найуживаніших дієсловах і прийменниках, що конструкції з ними мають певні проти російської мови особливості («по», «при», «для», «в», «за»), теж подано відповідні зразки; форми з прийменником «по» подано мало не при кожному іменникові. Ухилення в розкладі матеріалу від зазначеного принципу є, але вони становлять, загалом, виняток. Подано тільки «фразеологічні елементи», мало коли доповнюючи їх цілими реченнями, додаючи до них (у дужках) тільки найпотрібніші слова, щоб підкреслити рацію певного звороту.

Завдання: подати в оглядній формі той матеріал, що українська мова вже має, щоб тим полегшити

дальше розроблення й уніфікацію української ділової фразеології.

Побудова словника: 1) до більшості статей подано по два або кілька українських відповідників до російського слова або виразу (рос. *старые времена* – укр. *старі часи, давнина, старовина, старосвіччина*); 2) послідовно зафіксовано властиві українській мові відмінкові форми дієслівного керування, відмінні від російських (рос. *быть довольным чем* – укр. *бути задоволеним з чого*); 3) надано перевагу українським дієслівним відповідникам до низки сталих російських словосполучень дієслова з іменником (рос. *пережить беду* – укр. *перебідувати*; рос. *воспрянуть духом* – укр. *збадьорішати*).

Зразок словникової статті:

рос. **АВОСЬ** – може, може чи не.

На авось – на щастя; навмання; на відчай; на пропале.

Авось либо – може таки.

Читацька адреса: мешканці східноукраїнського міста, усі, хто хоче оволодіти українською мовою, словником-мінімумом найуживанішої лексики і фразеології.

Довідка: словник «Фразеологія ділової мови» був укладений і виданий 1926 р. (перевиданий 1927 р.), у добу українізації, коли українська мова після століть утисків і заборон дістала нарешті можливості для порівняно повноцінного функціонування і розвитку. Ця лексикографічна праця задовольняла одну з найпекучіших вимог, що її висунула доба – вимогу упорядкування й унормування української ділової лексики і фразеології, і стала одним з найцінніших здобутків української лексикографії 20-х років.

Користуючись словником, на думку Л. Масенко, необхідно враховувати часову відстань, яка відділяє його від сучасного словника ділового мовлення.

УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИЙ І РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Київ : Радянська школа, 1978
Укладачі:
І.С. ОЛІЙНИК, М.М. СИДОРЕНКО

Типологічна характеристика: поліграфічний, однотомний, перекладний, алфавітний фразеологічний словник.

Загальна характеристика: запропоновано різні типи фразеологізмів російської мови (включаючи крилаті вирази, прислів’я та приказки) українською мовою і навпаки. У словниковій статті подано стилістичне використання, сферу поширення, граматичні особливості фразеологізму. До певних ФО, що мають специфіку у керуванні, наведено питання.

Завдання: допомогти опанувати фразеологію української та російської мов, усвідомити її специфіку у кожній з цих мов.

Побудова словника: 1) ФО розміщено в алфавітному порядку з урахуванням не тільки літер першого слова, а й літер інших слів фразеологізму; 2) ФО, близькі за своїм значеннями, об’єднані в одну словникову статтю; 3) коли одна і та сама ФО може вживатися з різним порядком слів, то в словнику вона подана з найбільш поширеним; 4) у деяких ФО можливе заміщення одного слова іншим, у таких випадках усі слова, що можуть заступати слова найтиповішого вживання, подаються у дужках; 5) слово чи слова, що можуть уживатися / не вживатися у ФО, наводяться у квадратних дужках; 6) часом фразеологізмові, який вживається в українській мові, можуть відповідати два і більше російських фразеологізми і навпаки. Послідовність подачі їх відповідає близькості значення і сфери уживання до того фразеологізму, який перекладається; 7) у ФО, що в одній з мов мають кілька значень, кожне значення в іншій мові подається окремо; 8) до окремих ФО подаються питання, що визначають їх зв'язок з іншими словами; 9) за необхідності до ФО

даються позначки, що вказують на різне стилістичне вживання, сферу поширення, деякі граматичні особливості тощо.

Зразок словникової статті:

укр. **думати думу (думку)** *фольк.* думать думу-думушку.

укр. **дурний як пень (як сосновий пень, як довбня, як колода, як кіл у плоті, як ступа, як чіп, як путо, як сало без хліба)** глуп как пробка; набитый (круглый) дурак.

рос. **косо смотреть (глядеть)** на кого, на что косо (скоса) дивитися на кого, на що; диал. зизом (зизим оком) дивитися на кого, на що; бісом дивитися на кого, на що.

рос. **зоркий ум** *книжн.* бистрий (проникливий розум).

Читацька адреса: учителі, працівники друку, перекладачі, учні середньої школи.

НІМЕЦЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

У 2 т. – Київ : Радянська школа, 1981
Укладачі:
В.І. ГАВРИСЬ, О.П. ПРОРОЧЕНКО

Типологічна характеристика: поліграфічний, двотомний, перекладний, гніздовий фразеологічний словник.

Реєстровий склад: більше 30000 фразеологічних одиниць.

Загальна характеристика: словник є спробою певної систематизації наявного фразеологічного матеріалу.

В основу добору матеріалу покладено структурно-семантичну класифікацію, розроблену І.І. Чернишовою. Велику увагу приділено аналізу питань розвитку і, отже, видозміни значної частини фразеологічного фонду німецької мови в процесі функціонування фразеологізмів у мовленні, а також порівняльній характеристиці фразеологічних систем німецької та української мов. Словник можна розглядати також як словник фразеологічних синонімів сучасної німецької мови.

Структура словникової статті: фразеологічні одиниці розміщено в словнику за гніздовим принципом. Заголовком гнізда фразеологізмів є їхній спільний компонент (вокабула), виділений напівжирним курсивним шрифтом, після якого стоїть двокрапка і перша з фразеологічних одиниць цього гнізда з відповідним номером. Фразеологічні одиниці, що мають у своєму складі омонімічні лексеми, розроблено в різних гніздах, позначених вокабулами з римськими цифрами. Фразеологічні одиниці занумеровано в межах кожної літери, їх виділено напівжирним шрифтом. Якщо до складу фразеологізмів входять прийменники, які можуть уживатися або з Dativ, або з Akkusativ, то дається відповідна вказівка на відмінок. Вказівку на відмінок подано також, коли збігаються форми керування Genitiv і Dativ. Після фразеологізму часто стоїть позначка, що вказує на його стилістичне або емоційно-експресивне забарвлення. Відсутність позначки вказує на те,

що фразеологізм нейтральний. Якщо фразеологізм має кілька значень, то їх відділено одне від одного арабськими напівжирними цифрами. У словнику є чимало перехресних посилань типу «*див. тж.» (дивись також).* Це полегшує відшукання синонімічних або близьких за значенням виразів. Для кращого орієнтування у великому гнізді фразеологізмів з вокабулою-іменником прийнято такий порядок подачі фразеологічних одиниць:

1) заголовне слово в Nominativ;

2) в Genitiv без прийменника;

3) в Dativ без прийменника;

4) в Akkusativ без прийменника;

5) прийменникові конструкції за алфавітом прийменників;

6) прислів'я та приказки.

Фразеологічні одиниці розробляються за прикметником, займенником, прислівником або числівником, якщо ці компоненти є семантично головними. Більшість фразеологічних одиниць словника ілюстровано прикладами, дібраними з творів класиків німецької літератури та сучасних прогресивних письменників. Значну частину прикладів запозичено з «Moderne deutsche Idiomatik».

Читацька адреса: вчителі, студенти, аспіранти, перекладачі, журналісти і всі ті, хто вивчає німецьку мову та займається перекладом.

Зразок словникової статті:

Aber: **73. es ist Aber dabei** (*тж.* das hat sein Aber) тут є одно «але», є деякі утруднення; *див. тж.* **W-519**.

74. kein Aber! (*тж.* **still mit dem Aber!**) ніяких «але»!, без заперечень!

«Ich weiß es, Herr Pastor, aber…» Der Pastor knipste ein Marienkäfer-chen von seinem Rock. «Laß mich kein Aber hören, Störrische! Richte dein Kind auf…» *(E. Strittmatter)*

75. das Wenn und das Aber якби та якби; застереження.

76. alles wär' gut, wär' kein Aber dabei *прися.* = якби та якби та виросли в роті гриби, то був би город; *див. тж.* **H-1188, W-516.**

УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИЙ І РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ ТЛУМАЧНИЙ СЛОВНИК

Київ : Радянська школа, 1991

(Вид. перероб. – Х. : Прапор, 1997)

Укладачі:

І.С. ОЛІЙНИК, М.М. СИДОРЕНКО

Типологічна характеристика: поліграфічний, однотомний, перекладний, тлумачний, алфавітний фразеологічний словник.

Реєстровий склад: понад 6000 найбільш уживаних у сучасній українській мові фразеологізмів з їх російськими відповідниками і стільки ж російських з перекладом українською мовою.

Загальна характеристика: словник складається з двох частин: українсько-російської і російсько-української. За своїм типом словник тлумачний. В українсько-російській частині при кожному українському фразеологізмі подається його тлумачення, а потім переклад. У російсько-українській частині – навпаки. Фразеологічні одиниці в словнику розташовані за алфавітом з урахуванням не лише літер першого слова, а й літер наступних слів, що входять до складу фразеологізму.

Мета: допомогти оволодіти фразеологією української і російської мов. По-перше, словник – тлумачний, у ньому розкривається значення кожної ФО. В українській частині словника тлумачення фразеологізмів подано українською мовою, а в російській – російською. По-друге, словник – перекладний. У ньому подаються найбільш поширені ФО української і російської мов, частина крилатих виразів і афоризмів, прислів'їв і приказок.

Побудова словника: 1) ФО з спільним основним значенням об'єднані в одну словникову статтю; 2) ФО подано з найбільш поширеним усталеним порядком слів; 3) у деяких ФО можливе заміщення одного слова іншим. У цих випадках усі слова, що можуть заступати слово

найтиповішого вживання, подаються в дужках. Крім того, ФО з словами, що заступають найбільш уживане, подані, якщо вони починають фразеологізм, окремими словниковими статтями за алфавітом з посиланнями; 4) слово чи слова, що можуть уживатися / не вживатися у ФО, наводяться в квадратних дужках. На алфавітне розміщення слів вони не впливають; 5) інколи реєстровому фразеологізму в перекладній частині відповідають два чи більше зворотів. Послідовність подачі їх відповідає близькості значень і сфери вживання до тієї ФО, яка перекладається; 6) якщо ФО багатозначна, то кожне значення з'ясовується окремо; 7) до окремих ФО подаються питання, що визначають їх зв'язок з іншими словами у реченні; 8) при потребі до ФО даються позначки, що вказують на різне стилістичне вживання, сферу їх поширення, деякі граматичні особливості тощо. Позначки наводяться після реєстрового слова українською або російською мовою відповідно до мови фразеологізму.

Зразок словникової статті:

рос. **ВПАДАТЬ (впасть, приходить, прийти) В ОТЧАЯНИЕ.** Поддаваться чувству сильной душевной боли, безысходности, безнадёжности. – **Впадати (впасти) у відчай, впадати (впасти, вдаватися, вдатися) у розпач.**

Читацька адреса: всі ті, у кого виникне необхідність перекласти фразеологізм з однієї мови на іншу.

УКРАЇНСЬКО-ФРАНЦУЗЬКИЙ І ФРАНЦУЗЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Київ : Ґенеза, 2000

Укладачі:

М.А. ВЕНГРЕНІВСЬКА,
Г.Ф. ВЕНГРІНОВСЬКА,
Т.Б. ОРАТОВСЬКИЙ

Типологічна характеристика: поліграфічний, однотомний, перекладний, алфавітний фразеологічний словник.

Реєстровий склад: понад 6000 фразеологізмів.

Загальна характеристика: окрім перекладу з української мови на французьку та з французької на українську в словнику при невідповідності вимови слів від загальноприйнятих правил читання подано фонетичну транскрипцію.

Читацька адреса: вчителі, студенти, учні.

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ СЛОВНИК СТАЛИХ ВИРАЗІВ

Харків : Прапор, 2002
(Харків : Прапор, 2000)
Автори:
І.О. ВИРГАН, М.М. ПИЛИНСЬКА

Типологічна характеристика: поліграфічний, однотомний, перекладний фразеологічний словник.

Завдання: зібрати й упорядкувати фразеологічні багатства української мови.

Загальна характеристика: містить російські фразеологізми, типові синтаксичні сполуки і їхні українські відповідники. Сталі звороти проілюстровані прикладами. Цінність словника істотно зросла у зв'язку з якісно новим етапом утвердження української мови в усіх сферах суспільного життя.

Побудова словника: 1) словник побудовано за таким принципом: на чільному місці стоїть головне слово фразеологічного звороту чи групи зворотів, звороти розміщено під цим словом в алфавітному порядку; 2) прийменникові конструкції для зручності користування словником в окремі групи не виділено, а подано їх при відповідних головних словах цих конструкцій; 3) коли на якийсь російський сталий вираз чи фразеологічний зворот немає або авторам не вдалося відшукати українського відповідника, автори вдалися до описових засобів; 4) подекуди до російського сталого виразу, приказки, фразеологічного звороту, крім українського відповідника, додано ще й своєрідний описовий, образно-поетичний, до певної міри усталений вираз чи зворот (рос. *бесчисленное множество* – укр. *як цвіту по весні весняного, як зір на небі; як сміття*); 5) з практичних міркувань подано де-не-де й окремі звороти з прийменниками, включено дещицю і з керування дієслів та інших частин мови, а також поодинокі словосполучення й лексеми російської мови (пор.: рос. *сделать возможным что,* рос. *продолжающийся (продолжавшийся) несколько*

часов, рос. *поперечная полоса* і под. до них в українській мові, крім таких же чи аналогічних описових висловів, двослівних, трислівних позначень, маємо – часто або в певних лише випадках уживані – й однослівні відповідники укр. *уможливити що*, укр. *кількагодинний*, укр. *пересмуга*, як і навпаки: рос. *участвовать (принимать участие в чем)* – укр. *брати участь*»; рос. *новолуние* – укр. *новий місяць, молодик* (а не укр. *«новомісяччя»*)); 6) словникова стаття містить стилістичну характеристику фразеологізмів (при фразеологізмах книжного характеру вжито позначку – *книжн.,* при фразеологізмах з іронічним, жартівливим, зневажливим, глузливим і т. ін. забарвленням – *ірон., жарт., зневажл., глузд.* тощо; 7) враховано обов'язковість / необов'язковість компонентів фразеологізму (коли у фразеологічному звороті якесь слово чи його частина (напр., морфема) не обов'язкові, то вони стоять у квадратних дужках: *коли [це] глядь; сподіватися (покладати надію) на щастя (на дастьбі [г]*)); 8) коли якесь слово у фразеологічному звороті чи синтаксичній сполуці має певний рівнозначний відповідник (чи й кілька), його (чи їх) поставлено в круглі дужки поряд першого (*теревені (дурниці) правити (городити); наказати (наверзти, намолоти) сім мішків (три мішки) гречаної вовни*); 9) більшість сталих зворотів заілюстровано прикладами з фольклору, з творів класиків української літератури та з творів сучасних письменників, а подекуди з висловів, записаних авторами безпосередньо з народних уст.

Читацька адреса: учні, студенти, а також усі ті, хто прагне збагатити свій духовний світ безцінними мовними скарбами.

Довідка: журнал «Прапор» впродовж дванадцяти років (1959-1971 рр.) друкував «Російсько-український фразеологічний словник» Івана Оникійовича Виргана та Марії Михайлівни Пилинської (за редакцією Миколи Федоровича Наконечного).

АНГЛО-УКРАЇНСЬКИЙ ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Київ : Знання, КОО, 2005

(3-тє вид., стер. – К. : Знання, 2006)

Укладач:

К.Т. БАРАНЦЕВ

Типологічна характеристика: поліграфічний, однотомний, перекладний, алфавітний фразеологічний словник.

Реєстровий склад: близько 30000 англійських сталих словосполучень, серед яких є ідіоматичні вирази, прислів'я та приказки, крилаті вислови й інші фразеологічні одиниці.

Під час укладання автор користувався матеріалами російсько-англійських словників, але не обмежився лише ними, і включив до словника ще понад 5000 ФО, переважна більшість яких становить невід'ємну частину фразеологічного багатства сучасної англійської мови.

Ще одна важлива перевага словника – до нього внесені не лише ФО, характерні для англійської літературної мови в її британському варіанті, але й значна кількість найпоширеніших американізмів, а також найуживаніші звороти з шотландського, ірландського й австралійського варіантів англійської мови. Крім того, словник фіксує окремі термінологічні словосполучення та жаргонізми, які часто вживаються в сучасній художній літературі та періодичній пресі.

Загальна характеристика: після кожного виразу або звороту наведено його український відповідник (переклад, аналог або еквівалент). Переважна більшість ФО словника ілюстрована прикладами з творів класиків і сучасних письменників.

Побудова словника: 1) ФО розміщено за алфавітом без урахування артиклів, присвійних і особових займенників та формальної ознаки інфінітива (части to); 2) звороти, що можуть вживатися з додатками чи без них, подаються лише один раз, без урахування додатка; 3) після кожного звороту наводиться його

український переклад, аналог чи еквівалент, а в окремих випадках – пояснення щодо вживання та походження; 4) після виразів, що мають стилістичне забарвлення або обмежене територіальне вживання, а також після спеціальних термінів наводяться відповідні позначення (*розм., ірон., през., амер., мор., сл., жарг.* тощо); 5) синонімічні вирази зібрано в одну словникову статтю, центр якої становить перший за алфавітом або частіше вживаний чи стилістично нейтральний вираз. У таких випадках тут же подається і переклад усієї групи. Всі інші вирази повторюються на своїх алфавітних місцях, але вже без перекладу, а лише зі вказівкою; 6) переважна більшість ФО ілюструється прикладами, дібраними з творів сучасних авторів, з творів класиків і з видань преси Англії та США. Лише незначна частина ілюстративних прикладів запозичена з лексикографічних джерел, які були використані під час укладання словника; 7) до словника додається список найчастіше уживаних в англійській мові іншомовних зворотів з їх українськими перекладами.

Читацька адреса: студенти, аспіранти, учителі, перекладачі, журналісти, наукові працівники, усі, хто вивчає англійську мову і працює над перекладами, текстами та ін.

Зразок словникової статті:

1508. (as) **cross** (*або* glum, sulky, surly, vicious) **as a bear** (with a sore head) [(as) cross as nine highways; (as) cross as two sticks] дуже злий, лихий; злий, як собака [*останні два вирази побудовані на грі омонімів*: cross – сердитий та cross – що перехрещується]; *див. тж.* **B-356**;

As for that architect chap, he was as glum as a bear with a sore head *(J. Galsworthy).*

Anyway that old woman’s patience was wonderful; she kept me – how long was it? – nearly four months lying in her hut, raving like a mad thing at intervals, and as vicious as a bear with a sore ear between whiles *(E. Voynich).*

We got out of bed backwards, I think, for we’re as cross as two sticks *(Ch. Dickens).*

Довідка: укладання двомовних фразеологічних словників на Україні започаткував К.Т. Баранцев [Скнар 1972: 88]. У 1956 р. вийшов з друку Фразеологічний словник англійської мови з українськими відповідниками (близько 7000 фразеологічних виразів). Підсумком багаторічної роботи К.Т. Баранцева було видання 1969 р. Англо-українського фразеологічного словника (К. :

Радянська школа, 1969. – 1052 с.), реєстровий склад якого становив 30000 фразеологічних виразів.

НІМЕЦЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК (УСТАЛЕНІ ПОРІВНЯННЯ)

Вінниця : Нова книга, 2005

Автор:

К.І. МІЗІН

Типологічна характеристика: поліграфічний, однотомний, перекладний (за образами-еталонами) фразеологічний словник.

Реєстровий склад: 1491 образ-еталон компаративних фразеологічних одиниць німецької мови.

Загальна характеристика: словник є першою добіркою компаративних фразеологічних одиниць німецької мови.

Дослідження, з одного боку, є частковою компенсацією відсутності словника фразеологічних порівнянь німецької мови, оскільки в ньому дібрані в алфавітному порядку компаративні звороти, які подано у фразеологічних, двомовних і тлумачних словниках вітчизняних і німецьких авторів. Із іншого боку, до більшості одиниць, зафіксованих у цьому словнику, поряд із перекладом значення наведений один (або декілька) повний / частковий еквівалент української мови. У випадку прозорої образно-мотиваційної структури усталеного порівняння може подаватися лише його український еквівалент.

Перспективними для укладача словника залишаються два моменти: 1) навантаження словникової статті етимологічною та стилістичною інформацією; 2) розробка ідеографічного словника фразеологічних порівнянь німецької мови, оскільки ідеографія набирає наразі потужного розвитку.

Побудова словника: 1) словник побудований на основі алфавітного розташування образів-еталонів компаративних фразеологічних одиниць німецької мови. Образами-еталонами виступають здебільшого іменники; 2) якщо образ-еталон виражений не іменником, то обов’язково вказується частина мови; якщо образно-мотиваційна основа фразеологічного порівняння

репрезентована формою дієслова, то словникову статтю розпочинає інфінітив цього дієслова; 3) образи-еталони перекладені на українську мову тим значенням (прямим / переносним), яке присутнє в тій чи іншій одиниці; якщо в компаративному фразеологізмі вживається переносне значення, то воно вказується після перекладу прямого значення; 4) подається список усталених порівнянь-полієталонів і список перекладу одиниць-полісемів; 5) коли фразеологічні порівняння виражають спільну семантику, то біля кожного з них подано образи-еталони синонімічного ряду; 6) фразеологізми-полісеми подаються, при можливості, з указуванням синонімічного ряду до кожного значення; 7) щоб підібрати відповідний український еквівалент, користувачеві потрібно проглянути усі одиниці певного синонімічного ряду, оскільки, уникаючи одноманітності, автор прагнув віднайти для кожного фразеологічного порівняння того чи іншого ряду свій еквівалент; 8) у словнику не подано інформації про стилістичну маркованість компаративних фразеологізмів і паремій, тому користувачеві необхідно звертати увагу на стилістичне забарвлення образів-еталонів певних порівнянь, оскільки саме образи-еталони впливають на стилістичне функціонування цих одиниць; 9) репрезентовані лише ті компаративні паремії, в образно-мотиваційній структурі яких чітко виражено порівняння з певним еталонізованим предметом / поняттям.

Читацька адреса: студентська молодь, яка вибрала німецьку мову за фах, магістранти і аспіранти-філологи, учителі німецької мови, викладачі-германісти університетів.

Зразок словникової статі:

1. Aal, m	**вугор**
1) *geschmeidig wie ein Aal sein*	бути вертким і спритним,
S.a.: *Katze*	~ спритний як в'юн
2) *glatt wie ein Aal*	виверткий характером; занадто дружній;
S.a.: *Seife*	настільки хитрий, що неможливо обдурити, ~ хитрий як лис
3) *sich winden krümmen wie ein Aal*	викручуватися, ~ вертиться як в'юн в ополонці
S.a.: *Wurm*	
4) *zittern wie ein Aal*	бути полохливим; мати перебільшений
S.a.: *Espe, Espenlaub, Gelatinepudding, Pudding*	страх, ~ відважний як заєць

ВЕЛИКИЙ СУЧАСНИЙ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИЙ СЛОВНИК ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ТА СТАЛИХ ВИРАЗІВ

Донецьк : ТОВ «ВКФ «БАО», 2009

Автор:

І.Г. ДАНИЛЮК

Типологічна характеристика: поліграфічний, однотомний, перекладний, алфавітний фразеологічний словник.

Мета: словник покликаний полегшити практичне вивчення української та російської мов і забезпечити підвищення загального рівня мовної культури.

Загальна характеристика: словник містить фразеологічні одиниці, сталі словосполучення й звороти, що найчастіше викликають труднощі під час перекладу з російської мови українською і навпаки. Представлено значний пласт паремії – українських і російських прислів'їв і приказок, що перекладаються не дослівно, а через відповідники. Багатий лексичний матеріал розкриває потужні образні засоби обох мов, може виступати об'єктом порівняльного дослідження.

Читацька адреса: розрахований на широке коло користувачів: учнів, студентів, викладачів середньої та вищої школи, редакторів, перекладачів, науковців, а також усіх, хто цікавиться українською та російською мовами.

2.2. Аспектні перекладні фразеологічні словники

рос. **РУССКО-УКРАИНСКИЙ И УКРАИНСКО-РУССКИЙ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЙ ТЕМАТИЧЕСКИЙ СЛОВАРЬ: ЭМОЦИИ ЧЕЛОВЕКА**

Симферополь : Редотдел Крымского комитета по печати, 1994
Автор:
Ю.Ф. ПРАДИД

Типологічна характеристика: поліграфічний, однотомний, перекладний, тематичний фразеологічний словник.

Реєстровий склад: 339 російських і 414 українських фразеологічних одиниць.

Загальна характеристика: словник складається з двох частин: російсько-української та українсько-російської, кожна з яких містить 13 тематичних розрядів («Відраза. Огида», «Втіха. Радість», «Гнів. Лють», «Захоплення. Захват», «Любов. Пристрасть», «Страждання. Мука», «Неспокій. Тривога», «Подив. Здивування», «Презирство. Зневага», «Сором. Стид», «Страх. Жах», «Сум. Печаль», «Відчай. Безвихідь»). До словника додаються тематичні та алфавітні покажчики.

Тематичні покажчики перераховують тематичні розряди та фразеологізми, які до них входять, що дозволяє читачу знаходити у словнику фразеологізми з тематикою, яка його зацікавила.

Алфавітні покажчики постають переліком усіх фразеологізмів, що увійшли до словника. Кожна ФО має свій індекс, де перша цифра вказує на номер тематичного розряду, а друга – номер фразеологізму у межах розряду.

У словнику запропоновано опис тематичної групи та її компонентів, багатий ілюстративний матеріал, що

відображає функціонування фразеологізмів в українській і російській мовах.

Побудова тематичного розряду: 1) у назві тематичного розряду емоційний стан людини характеризується двома словами (друге слово позначає сильний і відносно короткочасний емоційний стан людини, що у психології має назву афект); 2) семантичний коментар розкриває загальне розширене (ідеографічне) значення фразеологізмів усього розряду. Це значення конкретизується безпосередньо у словниковій статті шляхом семантизації кожної ФО; 3) кожен розряд здебільшого складається з кількох розділів (а) фразеологізми, що мають прямі відповідники у мові, на яку перекладаються (укр. *без пам'яті* – рос. *без памяти*); б) фразеологізми, що не мають прямих відповідників у мові, на яку перекладаються; переклад здійснюється за допомогою фразеологічного синоніма або слова чи словосполучення (рос. *за милую душу* – укр. *за милу душу*; рос. *за первый сорт* – укр. *за милу душу*; рос. *кружиться в вихре* – укр. *насолоджуватися*; укр. *пекти / спекти раків (раки, рака*) – рос. *заливаться румянцем*)); 4) у межах розряду ФО розташовані в алфавітному порядку з нумерацією та з урахуванням факультативних і варіантних компонентів; 5) багатозначні ФО у кожному новому значенні здатні представляти різні тематичні розряди.

Структура словникової статті: 1) значну увагу приділено фразеологічній варіантності (виділено фонематичні, морфологічні, словотвірні, лексичні, структурні варіанти ФО); 2) деякі ФО супроводжуються найбільш типовими синтаксичними зв'язками фразеологізму зі словами контексту; 3) після тлумачення ФО подано паспортизовані цитати-ілюстрації, що документально підтверджують функціонування певної ФО у мові, а разом з тим і її значення.

Читацька адреса: філологи, викладачі, письменники, журналісти, перекладачі, а також ті, хто цікавиться фразеологічними багатствами російської й української мов.

Зразок оформлення тематичного розряду:

І. ВІДРАЗА. ОГИДА

Отвращение. Омерзение

Фразеологізми даного розряду характеризують емоційний стан людини, що відчуває неприязнь, відразу, гидливість до когось, чогось.

1. ДУША НЕ ПРИЙМАЄ

Душа не принимает

Хтось відчуває відразу до когось, чогось.

2. ДУША ПЕРЕВЕРТАЄТЬСЯ / ПЕРЕВЕРНУЛАСЬ *у кого, чия*

Душа переворачивается

Хтось відчуває велику огиду до когось, чогось.

- Як бридко ти промовив сі слова! **Душа** моя од їх **перевернулась** (Леся Українка).

3. З ДУШІ ВЕРНЕ *кого*

С души воротит

Викликає велику огиду.

Учора Христинина врода вабила, а сьогодні попадине приставання **з душі верне** (Панас Мирний).

4. СТОЯТИ / СТАТИ КІЛКОМ У ГОРЛІ *кому*

Стоять колом в горле

Дуже набриднути, остогидіти.

- Вже мені ті його вірші **кілком в горлі стоять**! (І. Франко).

5. ДУША СОХНЕ *у кого*

Душу рвет

Хтось відчуває відразу до когось, чогось.

[Лінда:] Слухай, Вацеку… . Ти мені подобаєшся… . Але не говори зі мною про науку і вчених. У мене **сохне душа**, коли я чую про атоми чи про ту твою протоплазму (О. Левада).

УКРАЇНСЬКО-АНГЛО-РОСІЙСЬКИЙ ІЛЮСТРОВАНИЙ ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Донецьк, 2007

Укладачі:
І.Є. НАМАКШТАНСЬКА, О.В. РОМАНОВА, О.Ф. КУРОЧКІНА, Т.І. ЗАГОРУЙКО, Х.А. БЕНАІ, Ю.М. НОВИКОВА, Р.М. НАЗАР, Н.М. ЛАПИНІНА, І.А. СТЕПАНОВА, Н.О. СТЕПАНЕНКО, Н.О. КОВАЛЬОВА, Г.Ю. АТАНОВА, Т.М. ГАПОНОВА, Л.Й. ШКУТ, НАМАКШТАНСЬКИЙ Я.В.

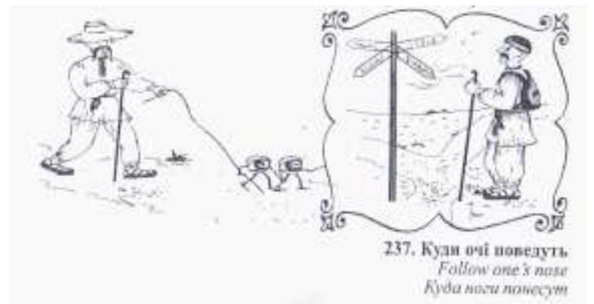
Типологічна характеристика: поліграфічний, однотомний, перекладний, навчальний, ілюстрований фразеологічний словник.

Загальна характеристика: матеріали словника сприятимуть збагаченню мовлення читачів українськими, російськими й англійськими ідіомами. Розглядаючи малюнки до фразеологізмів, читач зможе поліпшити настрій, що сприятиме кращому запам'ятовуванню змісту кожної ідіоми.

Мета: порівняльна (у зіставлені з російською й англійською мовами) наочна презентація українських фразеологізмів, які широко використовуються у повсякденному житті.

Читацька адреса: словник позиціоновано як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів.

Зразок словникової статті:

ЛАТИНСЬКА ФРАЗЕОЛОГІЯ. СЛОВНИК-ДОВІДНИК : НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

К. : Академвидав, 2009
Автор-укладач:
П.І. ОСИПОВ

Типологічна характеристика: поліграфічний, однотомний, перекладний, спеціальний, тлумачний.

Реєстровий склад: понад 1500 латинських афоризмів і висловів.

Загальна характеристика: у словнику зібрано, перекладено (з латинської мови на українську мову; наведено також російські, англійські, німецькі відповідники за наявності), прокоментовано й етимологічно пояснено латинські афоризми і вислови, завдяки яким мова сучасної людини може набути виразності, влучної й елегантної аргументованості.

Видання важливе для інтелектуалізації, розширення мовного та загально пізнавального простору студентської молоді тощо.

У коментарях запропоновано комплекс лексикологічних і лексикографічних знань, а також відомості з педагогіки, психології, медицини, риторики, міжнародного права та інших галузей науки і культури.

Читацька адреса: студенти, викладачі, працівники засобів масової інформації, вчителі та учні загальноосвітніх шкіл, ліцеїв, коледжів, кожний сучасний інтелектуал.

Зразок словникової статті:

Ab equo ad asinum – букв.: *із кобил та в клячі* (англ. *to discend from horse to donkey; to change a horse for a donkey*, нім. *man soll nicht vom Pferde auf den Esel Kommen*, укр. *був кінь та з'їздився*, рос. *променять сапоги на лапти; из попов да в дьяконы*). Давня сентенція. Йдеться про нерівноцінний обмін, а також про пониження на посаді.

РОЗДІЛ 3. АРЕАЛЬНІ ФРАЗЕОЛОГІЧНІ СЛОВНИКИ

ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК ГОВІРОК НИЖНЬОЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ

Запоріжжя : Стат і К^{o}, 2001. – Вип. 4
Автор:
В.А. ЧАБАНЕНКО

Типологічна характеристика: поліграфічний, серійний, ареальний, диференційний, тлумачний, алфавітний фразеологічний словник.

Реєстровий склад: близько 3000 ФО, що вживаються тепер і вживалися порівняно недавно в живих народних говірках Нижньої Наддніпрянщини, зібрані впродовж 1852-1998 рр. у селах, селищах і містах Дніпропетровської, Запорізької та Херсонської областей, а також ФО, зафіксовані фольклорно-етнографічними і діалектологічними записами 2 пол. XIX ст. – поч. XX ст., що їх виконали на території колишніх Катеринославської і Херсонської губерній І. Манжура, Я. Новицький, Д. Яворницький, І. Бесараба, О. Курило та ін.

Загальна характеристика: до реєстру словника фразеологізми вводяться в алфавітному порядку, а за основи беруться їх вихідні форми.

У міру наявності відповідності матеріалу вживання того чи іншого фразеологізму ілюструється текстовими уривками з говіркового мовлення. Всі реєстрові одиниці задокументовані. Місце запису й назва джерела подаються в дужках скорочено. Якщо джерело друковане, то вказується і його сторінка. Список скорочень подано у кінці словника.

Діалектні фонетичні, морфологічні, словотворчі та лексичні особливості ФО і текстових уривків-ілюстрацій збережено.

Словник є роботою диференційного типу, оскільки до

неї заведені лише ті ФО, які не фіксуються відомими фразеологічними словниками або ж фіксуються у відмінній формі, в іншому лексичному складі чи з іншим значенням. Виняток становлять вислови, взяті з записів минулого. Вони подаються всі, незалежно від того, реєструють їх фразеологічні словники літературної мови чи ні.

Словник має «Додатки», у яких читач знайде цікаві фразеологізовані каламбури, нісенітниці, дотепи, побажання, заклинання, поради, подяки, запрошення, вітання, тости тощо.

Зразок словникової статті:

Розскочитись на канцурки – розпастися, розбитися на дрібні частини // От у змія меч у три сажені залізний чи стальний; як ударе ж він того чабанця ним, так той меч на канцурки і розскочивсь (МС, 10-Біл.)

Читацька адреса: науковці, учителі, студенти, учні загальноосвітньої школи, письменники, журналісти, етнографи, краєзнавці.

Довідка: словник продовжує серію «Пам'ятки мовної культури Нижньої Наддніпрянщини», в якій уже вийшли такі книжки, як «Сестра орлів» (1991 р.), «Мудре слово» (1992 р.), «Гартоване слово» (1995 р.).

ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК СХІДНОСЛОБОЖАНСЬКИХ І СТЕПОВИХ ГОВІРОК ДОНБАСУ

Луганськ : Альма-матер, 2002
(2-е вид. – Луганськ, 1997; 3-є вид., доп. й перероб. – Луганськ : Альма матер, 2000; 5-е вид., перероб. й доп. – Луганськ : Альма-матер, 2005)

Автори:

В.Д. УЖЧЕНКО, Д.В. УЖЧЕНКО

Типологічна характеристика: поліграфічний, однотомний, ареальний, диференційний, гніздовий, тлумачний фразеологічний словник.

Реєстровий склад: 4727 реєстрових одиниць.

Загальна характеристика: словник охоплює фразеологічні одиниці пов'язані з традиційним побутом, різними видами господарської діяльності, звичаями, віруваннями, обрядами, науково-технічним прогресом, живим мовленням сіл, селищ і великих промислових міст.

До реєстру словника входять вирази: 1) які не фіксуються лексико-фразеографічними працями літературної мови (*змінити ковбасу на сало* – «здійснити невигідний обмін»); 2) відрізняються від фіксованих у нормативних працях фразеологізмів структурою чи формальними ознаками (вирази з діалектними словами *земляний покликав (кого)* – «хто-небудь помер», пор. *земляний* – добрий або злий дух, що живе в землі; вирази, які компонентним складом відрізняються від нормативних *який комар укусив (кого)* – «про того, хто розсердився невідомо чого», пор. у літературній мові *яка муха вкусила (кого)*; вирази з іншою порівняно з літературною мовою семантикою або з іншим обсягом семантики *бибикам хвости крутити* – «відповідь на запитання «куди йдеш?», коли не хочуть признаватися», або «байдикувати», пор. літературне «виконувати примітивну, часто брудну, непрестижну роботу»).

Побудова словника: статті опрацьовуються за алфавітом стрижневих компонентів й одночасно за стрижневим принципом (вирази вводяться і тлумачаться на перший іменник, а в разі його відсутності – слова інших частин мови в такому порядку: прикметник, дієслово, займенник, числівник, прислівник). Фразеологізми, відповідно, групуються в окремі гнізда навколо стрижневого слова.

Структура словникової статті: реєстрова одиниця, елементи граматичної та стилістичної характеристики, словникова дефініція, ілюстративна частина (за потреби), перелік пунктів поширення ФО, історико-етимологічна довідка (може використовуватись як матеріал для етимологізування ареальних фразеологізмів). Широко застосовується система позначок, які вказують на сферу вживання, хронологію, поширення виразу, стилістичну характеристику, сферу первісного функціонування. Крім того, автори вдаються до порівняно нового прийому пояснення затемнених висловів – дослівної мотивації в інтерпретації інформантів.

РОЗДІЛ 4. СЕМАНТИКО-ПАРАДИГМАТИЧНІ ФРАЗЕОЛОГІЧНІ СЛОВНИКИ

СЛОВНИК ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ СИНОНІМІВ

Київ : Радянська школа, 1988

Автори:

М.П. КОЛОМІЄЦЬ,
Є.С. РЕГУШЕВСЬКИЙ

Типологічна характеристика: поліграфічний, однотомний, спеціальний (фразеологічна синонімія) фразеологічний словник.

Реєстровий склад: більше 300 синонімічних рядів, що охоплюють 2000 фразеологічних одиниць, дібраних із творів українських письменників.

Загальна характеристика: об'єктом лексикографічного опису у словнику є фразеологічні синоніми сучасної української мови. Синонімічні групи фразеологізмів супроводжуються короткими даними про їхні семантичні відтінки, емоційно-експресивне забарвлення, стилістичне використання та специфіку функціонування у сучасній українській мові.

Стилістична диференціація фразеологізмів-синонімів здійснюється за трьома аспектами: 1) функціонально-стилістичним (книжні, народно-поетичні (фольклорні), розмовні і територіально-діалектні фразеологізми); 2) емоційно-експресивним (урочисті, жартівливі, фамільярні, іронічні, зневажливі фразеологізми); 3) історико-стилістичним (застарілі, міфологічні, етнографічні фразеологізми). Розміщення їх у межах словникової статті здійснюється у словнику за принципом: спершу наводяться найбільш нейтральні і з більшою семантичною прозорістю, а потім інші – з менш яскраво вираженою семантикою і більшою емоційною забарвленістю. Окремі фразеологізми-синоніми мають

одночасно триаспектну характеристику: *прописати іжицю (книжне, застаріле, фамільярне)*.

В один синонімічний ряд об'єднуються тільки тотожні або близькі за значенням фразеологізми, співвідносні семантично й функціонально з однією і тією ж частиною мови, напр.: *бути (побувати) в бувальцях; узнати (пізнати, скуштувати) почому (почім) ківш лиха; пройти (крізь) огонь і воду і мідні труби; пройти і мідні труби і чортові зуби; бути на возі і під возом; бути на коні, бути і під конем; пройти Крим і Рим і мідні труби; пройти (перейти) крізь сито й решето; знати, де раки зимують* мають процесуальне значення «багато всього зазнати», співвідносяться з дієсловами і утворюють один синонімічний ряд.

В одному синонімічному ряду можуть поєднуватися і фразеологізми, різні за граматичною структурою. Але разом з тим вони здебільшого співвідносяться з однією частиною мови і виступають у функції того самого члена речення, що й домінанта – реєстрове слово, яке відкриває синонімічний ряд фразеологізмів.

Фразеологічна варіантність опрацьована у межах відповідного синонімічного ряду як одна ФО з наведенням у круглих дужках взаємозамінних слів. Факультативні компоненти ФО наводяться у квадратних дужках, пор.: *сипати словами (слова) [як (мов, наче, неначе) горохом (горох)]; молоти язиком [як порожній млин (як на жорнах, як вітряком)]*.

Побудова словника: 1) близькі за значенням фразеологізми зібрані в групи (або ряди); 2) синонімічний ряд разом з ремарками та ілюстраціями утворює словникову статтю, на початку якої з абзацу як реєстрова одиниця подається домінанта ряду, за нею іде повний перелік фразеологічних синонімів, а потім – ілюстрації з літературних джерел; 3) словникові статті розміщені за алфавітом домінант; 4) якщо реєстрове слово служить домінантою для кількох синонімічних рядів, такі ряди розташовуються в одній словниковій статті як підгрупи; 5) після кожної ФО розкриваються особливості керування, наводяться граматичні та стилістичні позначки.

Читацька адреса: вчителі, учні загальноосвітніх шкіл, а також студенти-філологи, журналісти, перекладачі та ін.

СЛОВНИК ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ АНТОНІМІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Київ : Довіра, 2001
(3-є вид., Київ : Довіра, 2006)
Укладачі:
В.С. КАЛАШНИК, Ж.В. КОЛОЇЗ

Типологічна характеристика: поліграфічний, однотомний, спеціальний (фразеологічна антонімія), тлумачний фразеологічний словник.

Реєстровий склад: 628 словникових статей.

Завдання: подати лексикографічну характеристику власне-фразеологічної антонімії, що охоплює структурно однотипні та структурно різнотипні конструкції, які диференціюються протилежною семантикою і є знаками однієї логічної сутності.

Будова словника: кожна словникова стаття має порядковий номер, назву (фразеологічні антоніми), тлумачення кожного фразеологічного антоніма, їхні синоніми (за наявності) та ілюстрації, які засвідчують опозицію фразеологізмів і те, що вони є знаками однієї логічної сутності. Кожен із фразеологізмів (це стосується передусім багатозначних конструкцій) тлумачиться тим значенням, у якому вони здатні вступати в антонімічні відношення, причому тлумачення передбачає наявність компонента, який експліцитно виражає антонімію (пор.: *водою не розлити // як кішка з собакою* – «у злагоді – без злагоди», «дружно – ворогуючи»).

Якщо фразеологізми, що вступають у антонімічні відношення, мають синоніми, то словникова стаття має вигляд:

292. КУРЧА ПУХНАСТЕ // СТАРИЙ ВОВК

про недосвідчену людину	**про досвідчену людину**
жовтодзьобе горобеня	битий жук
жовтороте пташеня	битий жак стріляний горобець стріляна птиця
Миколі ще можна вибачити його промах, він у нас ще ***пухнасте курча****, а ти … ти ж уже битий жук (І. Багрянець).*	*Абдулаєв був* ***старий вовк****, він знав – «язика» взяти нелегко (Г. Тютюнник).*

Читацька адреса: науковці, учителі, працівники видавництв, студенти, учні, усі, хто цікавиться рідною мовою.

Зразок словникової статті:

586. ЯК БДЖІЛ У ВУЛИКУ // З НАПЕРСТОК

дуже багато	**дуже мало**
як піску морського	з горобину душу
аж кишить	не дуже густо
до біса	кіт наплакав
кури не клюють	із заячий хвіст
на воловій шкурі не списати	на заячий скік
ні проїхати ні пройти	як у кота сліз
хоч греблю гати	котові на сльози нема
хоч лопатою горни	на макове зерно
як за гріш маку	крапля в морі
і свині не їдять	на волосину
Приходжу до клубу колгоспного, а там людей, ***як бджіл у вулику*** *(І. Сочивець).*	*Узяв-то й усього* ***з наперсток****, а розмов було… (Розм.).*

РОЗДІЛ 5. ФРАЗЕОЛОГІЧНІ СЛОВНИКИ МОВИ ПЕРЕКЛАДАЧА

ФРАЗЕОЛОГІЯ ПЕРЕКЛАДІВ МИКОЛИ ЛУКАША : СЛОВНИК-ДОВІДНИК

Київ : Довіра, 2003
Укладачі:
О.І. СКОПНЕНКО, Т.В. ЦИМБАЛЮК

Типологічна характеристика: поліграфічний, однотомний, спеціальний, тлумачний фразеологічний словник.

Реєстровий склад: понад 6000 фразеологізмів, паремій, усталених порівнянь тощо та близько 15000 ілюстративних прикладів.

Загальна характеристика: перша в історії вітчизняної лексикографії спроба якнайповніше описати українську ідіоматику, пареміологію, перифрази, тавтологічні словосполучення, усталені порівняння, традиційні формули припрошення, побажання, клятв, божби, прокльонів, каламбурні словосполучення, вирази розмовних кліше тощо, уживані у мові перекладів видатного українського перекладача, літературознавця, лексикографа 2 пол. ХХ ст. Миколи Лукаша.

Мета: укладачі прагнули дати масовому читачеві, що стоїчно сприймає фразеологію саме як сукупність ідіоматики, пареміології тощо, зручний і надійний у користуванні довідник, призначений повною мірою репрезентувати особливості функціонування розгляданих мовних зворотів у мові Лукашевих перекладів.

Побудова словника та словникової статті: 1) словник складається з реєстру фразеологізмів, словникових тлумачень, цитат-ілюстрацій (словникового корпусу) та алфавітного покажчика, який подає інформацію про розміщення в словниковому корпусі всіх значущих слів, що входять до складу реєстрових мовних зворотів;

2) мовні одиниці подано під опорним словом; 3) загальна схема словникової статті: після заголовного компонента (опорного слова) подано реєстровий мовний зворот, далі наведено його стилістичну характеристику (позначки *вульг., груб., жарт., зневажл., ірон., книжн., лайл., несхв., уроч., фам.*), позначено типові або єдино можливі граматичні зв'язки мовного звороту з контекстом (за необхідності), потім подано словникову дефініцію, наприкінці – ілюстративні приклади (якщо словникова стаття містить більше п'яти ілюстративних прикладів, це означає, що в картотеці розгляданий мовний зворот засвідчений у різних контекстуальних умовах більше як десять разів; словникова стаття може подавати кілька ілюстративних цитат з одного художнього твору тільки в тому разі, якщо розглядану мовну одиницю не засвідчено в інших перекладах М. Лукаша); 4) якщо реєстровий мовний зворот містить відхилення від норми, то після нього подано відповідну сучасну нормативну словоформу, лексему з літературним наголосом.

Читацька адреса: широке коло читацького загалу – мовознавців, перекладачів, літераторів, учителів, студентів, усіх шанувальників рідного слова.

Зразок словникової статті:

КРИЖ

[270]**попадати крижем** *(на що). Упасти нерухомо.*

Тої ж миті графиню Трифалдисту з усім бородатим полком як вода вмила, а решта публіки **попадали крижем** на землю, наче повмлівали. *Сервантес, с. 525.*

[271]**упасти крижем** *(на що). Упасти нерухомо.*

Він [Ян Бібіян] кинувся на дідугана, відштовхнув його назад, **упав крижем** на підлогу, всім тілом закривши хвоста і міцно притиснувши його. *Єлин Пелин, с. 47-48.*

РОЗДІЛ 6. ПАРЕМІЙНІ Й АФОРИСТИЧНІ СЛОВНИКИ, ЗБІРКИ

УКРАЇНСЬКІ ПРИКАЗКИ, ПРИСЛІВ'Я І ТАКЕ ІНШЕ

Київ : Либідь, 1993
Укладач:
М. НОМИС

Реєстровий склад: близько 15000 одиниць.

Загальна характеристика: вперше в українській пареміографії застосовано тематичний принцип розташування мовного матеріалу.

Мета: зберегти для нащадків розповіді бувалих, старосвітських людей, цікаві факти з минулого різних українських станів і тим самим сприяти розвитку національної самосвідомості.

Збірка має дві частини: більшу – прислів'я та приказки і меншу – загадки. До обох частин додаються покажчики. Власне пареміний матеріал першої частини має двадцять розділів: 1) вірування українського народу; 2) природа, пори року; 3) історичне минуле; 4) сила і воля людини; 5) соціальні відносини, доля, недоля, лихо; 6) різні моральні вади людей; 7) різні сторони людської вдачі і настрою; 8) скупість і щедрість людини; 9) розум, голова, дурощі; 10) правда, брехня, суд; 11) багато – трохи; 12) здоров'я, хвороби, смерть; 13) кохання, одруження, чоловік і жінка, діти; 14) сусіди, куми, приятелі, вороги; 15) своя хата, своє – чуже; 16) господарська діяльність; 17) недбалиці, лінивство; 18) зовнішній вигляд людини, одяг; 19) примовляння, побажання, гостини; 20) спів, музика, танці. У другій частині вміщено 505 одиниць, які охоплюють різні сторони побутового та громадського життя, явищ природи, поведінки людини тощо.

У збірці зазначено місцевості, де були зафіксовані прислів'я, приказки та загадки, наведено, по можливості, варіанти з різних регіонів. Іноді запропоновано

пояснення щодо виникнення прислів'їв.

У покажчиках подано перелік усіх основних видів господарської діяльності, явищ природи, рослинного та тваринного світу, родинних зв'язків тощо. За допомогою покажчиків, назви яких є по суті опорними словами вміщених у тексті прислів'їв, приказок, загадок, можна легко з'ясувати, як відобразились у пареміях ті чи інші сфери народного життя, побуту людей, їх взаємовідносин. У новому виданні запропоновано алфавітний покажчик опорних слів паремій.

Мовний матеріал зі збірки М. Номиса відбиває особливості народного мовлення того часу, своєрідності у фонетиці, морфології, синтаксисі і навіть в орфографії та пунктуації у різних регіонах України. М. Номис застосував у книзі фонетичний принцип.

Перевидання 1993 р. здійснено без жодного втручання в текст, збережено всі особливості тогочасної орфоепії, орфографії, правопису, мовного колориту тощо, тобто все те, що робить це видання саме пам'яткою другої половини XIX ст.

Читацька адреса: шанувальники народної мудрості, письменники, публіцисти, читачі-книголюби; студенти вищих навчальних закладів, усі, хто цікавиться вітчизняною культурою, джерелами духовності українського народу.

Зразок словникової статті:

З щастя та з горя зкувалась ДОЛЯ. *Гат.*

И кат панує, та долі не бачить. *Ш.*

Єсть на світі доля – а хто ii знає? єсть на світі воля – а хто ii має? *Кобз. (77).*

Лихая доля и під землею надибає. *Проск.*

Доля карає й вельможного, й неможного. *Ш.*

1730. Буває, що и вовк лежить горою. *Проск.*

Лихоі долі не вгадаєш. – Не вгадаєш лихоі долі (*або:* години).

Своєі недолі и конем не объідеш. *Нов.*

Моя доля та рубає дрова. *К.*

Бідному Савці нема долі ні на печі, ні на лавці: на печі печуть, а на лавці січуть. *Не., [С., Ж.].*

Лягай долі на своій долі. *Ш.*

Плаче твоя доля, та не зна чого. *Ёвх.*

Вибрались собі долю, як бандолю. *Проск.* – У нёго доля, як бандоля. – Дав ій Бог долю, як хвандолю. *Ил.*

У сусіда донёк сім, та й є доля всім – у мене єдна, та й тій нема. *Ж.* – У кого дочок сім, то й доля всім; у кого одна, и тій долі нема ([1]). *Сос., [Л., Проск.]*.

([1]) та й та долі жадна! *Рад.*; а в мене єдна, та й неладна. *Бр.*

Довідка: оригінальне видання (назва *«Українські приказки, прислівъя и таке инше. Збірники О.В. Марковича и других. Спорудив М. Номис»*) цієї збірки побачило світ у Санкт-Петербурзі 1864 р. 1885 р. з ініціативи та на кошти Владики Мстислава, патріарха Української Автокефальної Православної Церкви, збірку перевидано. До видання входять дві книги: текст збірки М. Номиса і дослідження про нього. Журнал «Київ», починаючи з березня 1991 р., друкував частинами тексти зі збірки М. Номиса.

Частину висловів зі збірки М. Номиса вилучено царською цензурою. Вилучені прислів’я були передані до Львова і вже після смерті М. Номиса, в 1909 р., опубліковані в «Записках Наукового товариства імені Шевченка».

НАРИСИ З УКРАЇНСЬКОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ (З РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИМИ ПАРАЛЕЛЯМИ)

Київ : Радянська школа, 1952
Автор:
І.Г. ЧЕРЕДНИЧЕНКО

Типологічна характеристика: видання має нормативне-довідкове призначення.

Загальна характеристика: «Нариси» є спробою розглянути найважливіші акти і явища української фразеології в порівнянні з російською. Це завдання не легке, оскільки фразеологічні багатства української мови не тільки ще не вивчені, а навіть і не зібрані. Нечисленні збірки українських приказок, прислів'їв тощо, в яких найяскравіше відбиваються фразеологічні особливості мови, містять тепер уже застарілий матеріал, до того ж зафіксований без будь-яких намірів власне фразеологічної систематизації цього фольклорного матеріалу. У таких умовах, на перших кроках опрацювання фразеологічного матеріалу, звичайно, можливі недоліки, недоробки, неточності. Та незважаючи на це, роботу в галузі фразеології, зокрема порівняльної українсько-російської, вже треба розпочати, бо вона невідкладна, потрібна в інтересах дальшого підвищення культури української літературної мови. Це й підбадьорювало автора в намірі скласти цю книжку з фразеології, де подається і ілюстративний, і довідковий фразеологічний матеріал.

Структура роботи: «Нариси» складаються з двох частин: 1) «Прийменникові конструкції» і 2) «Фразеологічні сполучення повнозначних слів».

У «Прийменникових конструкціях» розглядаються прийменникові конструкції: а) з простими прийменниками, куди віднесені прийменники, що своєю, морфологічною будовою відрізняються від повнозначних частин мови, зовсім не подібні або мало подібні до повнозначних слів і як слова з окремим самостійним значенням не вживаються (рос. *для*

его удовольствия – укр. *на його втіху*; рос. *верность до гроба* – укр. *вірність до гробу, вірність на все життя*); б) конструкції з префіксованими прийменниками (рос. *из-под земли* – укр. *з-попід землі*; рос. *вне всякого сомнения* – укр. *поза всяким сумнівом*); в) конструкції з прийменниками, які формами подібні до повнозначних слів і лише в умовах синтаксичної побудови речення втрачають самостійне лексичне значення і переходять в службові прийменникові слова (рос. *на краю неба* – укр. *край неба*; рос. *против неба* – укр. *просто неба*).

Явища відповідності та невідповідності складових частин словосполучних конструкції порівнюваних мов, зумовлені побудовою фразних конструкцій, є показником фразеологічних відмінностей порівнюваних мов. На цій підставі до фразеологічного розгляду включаються різні прийменникові конструкції, незалежно від того, в якій мірі вони фразеологізовані (тобто перетворились на ідіоми, сталі словосполучення тощо) всередині певної мови.

Як ілюстративний і фразеологічно-довідковий матеріал у книзі використані в багатьох випадках приклади з рос. «Русско-украинского словаря» (1948 р.) АН УРСР. В інших випадках взято приклади узвичаєного вживання тих або інших конструкцій у художній, науково-популярній, діловій мові.

З уваги на нормативне-довідкове призначення «Нариси», для зручнішого користування, розгляд прийменників у різних фразеологічних конструкціях подано в алфавітному порядку. В тих випадках, коли подібний прийменник вживається і в російській мові, після аналізу українських конструкцій подаються найуживаніші російські конструкції з цим прийменником (також в алфавітному порядку) і до них українські фразеологічні відповідники.

Ілюстративний матеріал узято з різних галузей сучасної літературної мови: подані приклади жанрів художньо-літературного, народно-фольклорного, науково-популярного, газетного та журнально-публіцистичного.
В прикладах наведені прислів'я і приказки, які є важливим джерелом української фразеології.

КРИЛАТІ ВИСЛОВИ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ

Київ : Вища школа, 1975

Автори:
А.П. КОВАЛЬ, В.В. КОПТІЛОВ

Загальна характеристика: зібрано різноманітний і різноплановий фразеологічний і лексичний матеріал, який традиційно об'єднується під назвою «крилаті слова» (або крилаті вислови) в українській літературній мові, подано пояснення та ілюстрації до них, з'ясовано походження висловів, показано особливості їх вживання, відзначено переосмислення, розширення чи зміну значення.

Мета: ознайомити читача з великою групою фразеологізмів, які відіграють у літературній мові особливу роль: конденсують величезний запас думок, емоцій, людського досвіду, виражаючи його в стислій, афористичній, високомайстерній формі.

Побудова: вислови розміщено в алфавітному порядку, за першою літерою першого слова пояснюваного висловлювання. Для зручності користування наприкінці подано алфавітний покажчик авторів крилатих слів, а також реєстр крилатих висловів української мови; в обох реєстрах вказано сторінки, на яких вміщено ці крилаті слова.

До реєстру крилатих слів не ввійшли вислови, що походять з казок, цитати з народних пісень.

Побудова статті: 1) довідка про походження крилатого вислову (якщо це цитата, то вона найчастіше наводить мовою оригіналу, рідше – в перекладі; прізвище перекладача вказується); 2) первісне значення вислову, розкрито особливості переносного вживання; 3) цитати здебільшого не тлумачаться, спеціально пояснюються лише випадки переосмислення цитат; 4) ілюстрації виконують і функцію вказівки на стилістичну приналежність крилатих висловів, на місце їх переважного вживання (саме тому, наприклад, ілюстрації, взяті з текстів, які публікувалися на сторінках журналів і газет, містять

вказівку про місце і дату їх опублікування, а не про прізвище автора чи назву документа).

Читацька адреса: учителі, літературознавці, викладачі, журналісти, видавничі працівники.

Зразок словникової статті:

Аби цифра справна

Цитата з комедії О.Є. Корнійчука «В степах України» (1939) – слова Галушки, який поблажливо й водночас іронічно характеризує керівництво, що не заглиблюється в суть справи, а дуже полюбляє різні зведення та рапорти.

Праця педагога повинна бути неспокійною, напруженою, але разом з тим радісною, без шарпанини, авралів, без отієї сліпої погоні за *«справною цифрою»* («Літературна Україна», 1967, 24 січня).

Районний Галушка: - І чого до мене чіпляються? *Цифра ж справна*.

Перець: Не та у вас арифметика. Треба не складати і ділити, а множити. Множити ряди передових! («Перець», 1953, №7).

У СВІТІ КРИЛАТИХ СЛІВ

Київ : Веселка, 1976
Автор:
В.В. КОПТІЛОВ

Загальна характеристика: книжка розповідає про сотні крилатих висловів, що прийшли в українську мову з далеких берегів чужих країн і з сивої давнини рідної історії. Видання фіксує також крилаті слова, породжені епохою автора. Написано книгу у формі цікавої розповіді.

Використано дещо з матеріалів, зібраних автором спільно з А.П. Коваль під час роботи над першим виданням («1000 крилатих виразів української літературної мови», 1964 р.) і над цим виданням.

Мета: навчити правильно розуміти і вживати чимало крилатих висловів, збагатити мову читачів

Усі крилаті вислови згруповано за такими розділами: «Сім чудес світу» (*вавилонська вежа, сади Семіраміди, на сьомому небі* тощо), «Я честь віддам титану Прометею» (*авгієві стайні, ріг достатку, спочити на лаврах* і т.ін.), «Ганнібалова клятва» (*гуси Рим урятували, тримати камінь за пазухою, через терни – до зірок* тощо), «Мир хатам, війна палацам» (*філософський камінь, летючий голландець, варфоломіївська ніч* і т.ін.), «Живуща вода» (*на ясні зорі, на тихі води; сім п'ятниць на тиждень, як горох при дорозі* тощо), «Досвітні огні» (*врем'я люте, незлим тихим словом, голодна воля* і т.ін.), «Підручник життя» (*володар дум, мов сонце у краплині води, є ще порох у порохівницях!* тощо), «Пролетарі, всіх країн, єднайтеся» (*лампочка Ілліча, король голий!, синій птах* і т.ін.), «Нове життя нового прагне слова» (*серце Данко, народжений плазувати..., безумство хоробрих* тощо).

Зразок словникової статті:

РОБИТИ З МУХИ СЛОНА. Цей вислів дуже давнього походження став нам відомий з «Похвального слова мусі» старогрецького сатирика Лукіана, який закінчує свій твір так: «Я ще багато міг би говорити, але уриваю своє слово, щоб ніхто не подумав, ніби я, як то кажуть, роблю з мухи слона». І в наші дні вислів часто вживається, коли хочуть висміяти чиєсь намагання надати великого значення якому-небудь дріб'язку.

КРИЛАТЕ СЛОВО

Київ : Радянська школа, 1983
Автор:
А.П. КОВАЛЬ

Типологічна характеристика: словниково-довідкове видання.

Реєстровий склад: близько 800 крилатих слів і виразів.

Загальна характеристика: у збірці наведено найбільш вживані у сучасній українській мові крилаті слова та вирази, переважно інтернаціональні. Дані про їх джерело та значення викладено у популярно розповідній формі тематичними статтями. Містить реєстр крилатих слів та висловів.

Мета: показати, як протягом віків осідали в мовах світу найяскравіші формою і найбагатші змістом слова – з античних і біблійних легенд, з літописних переказів, з художньої літератури всіх часів і народів, з історичних і наукових джерел.

Читацька адреса: широке коло читачів.

Зразок словникової статті:

КАНУТИ В ЛЕТУ

Лета ♦ Стікс ♦ за Стіксом ♦ перевізник Харон ♦ царство Аїда (Гадеса)

Давайте погортаємо «Кобзар» Т.Г. Шевченка.

Привітай же благодушне
Мою сиротину,
Наш великий чудотворче,
Мій друже єдиний!
Привітаєш, – убогая,
Сірая, з тобою
Перепливе вона *Лету*;
І огнем-сльозою
Упаде колись на землю… («Неофіти»).

Та як буду здужать,
То над самим Флегетоном

Або над *Стіксом*, у раю,
Неначе над Дніпром широким,
В гаю – предвічному гаю,
Поставлю хаточку… («Чи не покинуть нам, небого»).

Лета, Стікс… Що це за ріки? На яких картах їх шукати?

Поет назвав тут ріки, що начебто протікають у підземному царстві Аїді, про яке так багато розповідають міфи античних часів.

Володарем цього міфічного підземного царства був брат Зевса *Аїд (Гадес)*, як він звався у греків, або *Плутон (Орк)* – у римлян.

Гомер у своїх поемах чітко розрізняє Аїд – місце, де перебувають тіні померлих людей, і Тартар – місце, де були ув’язнені під охороною сторуких потвор титани після поразки у війні з богами.

У царстві Аїда (а так звався і сам бог, і його царство) протікало дев’ять рік: *Стікс* (через неї часто згадуваний і сьогодні легендарний *Харон* перевозив тіні померлих), *Лета* – ріка забуття (ковток води з Лети примушує забути про земне життя), Флегетон, або Пірiфлегетон та інші, назви яких не набули поширення поза античною міфологією та літературою.

На сторожі біля входу до царства – триголовий злющий пес Цербер (Кербер), який впускає всіх і не випускає нікого. У міфах розповідається, що кільком смертним все ж пощастило живими вийти з Аїду: це Геракл (він забрав Цербера з собою), Одіссей, Еней (вони спускалися в Аїд, щоб зустрітися з близькими людьми) і Орфей (йому Зевс дозволив забрати звідти дружину Еврідіку).

У підземному царстві перебувають ті герої міфів, які образили богів. Там мучиться Тантал, вічно котить камінь Сізіф, наповнюють бездонні бочки Данаїди, які вбили своїх чоловіків.

Аїд – місце, де живуть усілякі потвори: Геката, Еринії, Горгони, Гарпії, Химера, Єхидна, Гідра. Там постійно перебувають два брати, сини Ночі: Гіпнос (уособлення сну) і Танатос (уособлення смерті). Про багатьох з названих тут міфічних істот і героїв говориться в інших розділах книжки.

У переносному значенні *царство Аїда, Гедесові поля* – смерть, забуття:

А я сама на сій чужій чужині,
Неначе тінь забутої людини,
Що по *Гадесових полях* блукає,
Сумна, бліда, безсила, марна тінь!

(Леся Українка).

Ширше: щось страшне, моторошне, «потойбічне»: «У дворі, аж десь за хлівом, хрестоматійно загавкав пес. Спочатку раз, а потім тричі підряд з однаковими інтервалами. – *Царство Аїда*, – прошепотів Сідалковський. – Візьміть себе в руки, Грак, і не вибивайте зубами дробу» (О. Чорногуз).

Канути в Лету означає назавжди зникнути, піти в непам’ять: «Через кілька місяців після смерті митрополита Андрія Шептицького Брестська унія *канула в Лету*» (Я. Галан).

Цей «путівничок» по міфічному царству Аїда, у якого так багато імен (і Гадес, і Плутон, і Орк, і Аїдоней), потрібен для того, щоб орієнтуватися на складній і заплутаній «географічній карті» античної міфології. Адже багата уява стародавніх людей «заселила» не лише гори, ріки, ручаї, море і землю, а й її надра фантастичними істотами, настільки цікавими, що вони й досі хвилюють нас, дають натхнення поетам, використовуються для створення образів, зіставлень і порівнянь.

Знати цю «географію» треба: ви самі переконались у тому, що навіть у знайомому вам «Кобзарі» можна заблукати. Адже з чотирьох названих поетом рік у наведених уривках ми знаємо лише одну реальну – Дніпро.

рос. **КРАТКИЙ СЛОВАРЬ ПЕРИФРАЗ**

Киев : Рад. школа, 1985
Авторы:
Н.Ф. КОЛОМИЕЦ,
Е.С. РЕГУШЕВСКИЙ

Реєстровий склад: 700 одиниць.

Загальна характеристика: зібрано й витлумачено найчастіше вживані в сучасній українській літературній мові загальномовні перифрази. На думку авторів, перифрази – явище не граматичне, а лексичне, пов'язане з фразеологією і лексикологією – із розвитком нових значень окремих слів і словосполучень.

Джерела: підручники для загальноосвітньої школи і вишів, періодична преса, художня, суспільно-політична і науково-популярна література.

Побудова словника: 1) перифрази розміщено в алфавітному порядку за першим словом реєстрового виразу; 2) кожній перифразі відведена окрема стаття, у якій тлумачиться значення вислову і його відтінки, подається ілюстрація та ремарка; 3) ремарками позначено стилістичні особливості вживання та емоційно-експресивні відтінки значення перифрази (урочисте, жартівливе, іронічне, історичне, поетичне тощо); 4) синоніми перифрази тлумачаться в окремих статтях із взаємопосиланням через ремарку; 5) у разі сусідства статей повний перелік синонімічного гнізда подано тільки в першій, в інших – посилання; 6) варіанти перифрази подано в одній статті з ілюстрацією кожного із можливих різновидів форми перифрази; 7) омонімічні перифрази аналізуються також в одній статті з ілюстрацією кожного із значень; 8) перифрази наведено без лапок, крім висловів з яскраво вираженим іронічним забарвленням чи випадків виразного цитування; 9) основний корпус супроводжується алфавітним покажчиком назв, до яких подаються перифрази.

Читацька адреса: учителі, учні, працівники преси.

МУДРЕ СЛОВО. ПРИСЛІВ'Я ТА ПРИКАЗКИ В ГОВІРКАХ НИЖНЬОЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ

Запоріжжя, 1992. – Вип. 2
Укладач:
В.А. ЧАБАНЕНКО

Реєстровий склад: близько 3500 прислів'їв і приказок, що вживаються в говірках Нижньої Наддніпрянщини.

Загальна характеристика: більшість поданих народних фразеологізмів складають вислови, зібрані укладачем і студентами-філологами Запорізького педінституту (університету) протягом 1952-1992 рр. у 295-и населених пунктах Дніпропетровської, Запорізької і Херсонської областей. Кожна реєстрова одиниця задокументована. Місце запису і джерело подано.

До реєстру включено кілька сотень фразеологічних одиниць із фольклорно-етнографічних матеріалів (опублікованих і рукописних архівних) 2 пол. ХІХ – поч. ХХ ст., що їх зібрали на території колишніх Катеринославської і Херсонської губерній Іван Манжура, Яків Новицький, Дмитро Яворницький, Іван Бесараба та ін.

Із прислів'їв і приказок, зафіксованих упродовж останніх десятиліть, для публікації взято лише ті, які не зустрічаються у відомих академічних і популярних виданнях, та ті, які являють собою місцеві варіанти й переробки широко знаних висловів. Паремії, почерпнуті із джерел 2 пол. ХІХ – поч. ХХ ст., подано усі без винятку. Відповідно, збірка є, з одного боку, вагомим доповненням до вже відомого фразеологічного надбання, а з другого боку, вона певною мірою відбиває процес історичного розвитку цього надбання (принаймні в одному з найхарактерніших етнографічних регіонів Південної України).

СЛОВНИК СТІЙКИХ НАРОДНИХ ПОРІВНЯНЬ

Харків : Основа, 1993
Автори:
О.С. ЮРЧЕНКО, А.О. ІВЧЕНКО

Типологічна характеристика: поліграфічний, однотомний, спеціальний словник.

Реєстровий склад: понад 4000 порівнянь.

Загальна характеристика: 1) включено тільки такі стійкі народні порівняння, у яких наявне порівняльне слово «як» (чи його замінник); стійкі порівняння подано у словнику на ті компоненти-іменники, які є у складі вислову (напр. *як ополоник між ложками (хто)* подано і під словом *ложка*, і під словом *ополоник*); тлумачення і вказівка на географічну поширеність міститься лише один раз (якщо компонентів два, тоді під другим компонентом обов'язково є відсилка до першого); 3) якщо іменник у складі порівняльного вислову відсутній, то вислів може тлумачитися під компонентом-«неіменником»: це може бути прикметник, дієслово, займенник, числівник, прислівник.

Метод накопичення матеріалу: безпосереднє опитування різних за віком і за видом занять жителів сіл і міст під час експедицій, а також опитування й анкетування студентів та учнівської молоді, збір відповідей на питальники, розіслані в різні регіони.

Зразок словникової статті:

АЛЬОША

Як Альоша з водокачки. Полт., Харк. Про дурнувату або дивакувату людину. **Як Альоша з милзаводу.** Харк. Про дурнувату або дивакувату людину

Читацька адреса: філологи, журналісти, письменники, учителі-словесники, учнівська і студентська молодь, усі, хто цікавиться усною народною творчістю

ГАРТОВАНЕ СЛОВО

Запоріжжя, 1995. – Вип. 3
Упорядник:
В.А. ЧАБАНЕНКО

Реєстровий склад: близько 2000 постійних порівнянь, які вживаються в говірках Нижньої Наддніпрянщини.

Загальна характеристика: більшість поданих живомовних компаративів складають вислови, зібрані упорядником і студентами-філологами Запорізького педінституту (університету) протягом 1952-1993 рр. у 294-и населених пунктах Дніпропетровської, Запорізької і Херсонської областей.

До реєстру включено кілька десятків порівняльних зворотів, зафіксованих фольклорно-етнографічними записами 2 пол. XIX – поч. XX ст., що їх виконали на території колишніх Катеринославської і Херсонської губерній Іван Манжура, Яків Новицький, Дмитро Яворницький, Іван Бесараба та ін.

Побудова: 1) залежно від повноти картотеки постійні порівняння уводяться до реєстру і поодинці, і блоками; 2) як одиничні, так і згруповані компаративи розміщено під опорним (стрижневим) словом; 3) в основу розміщення покладено алфавітний порядок; 4) у міру наявності відповідного матеріалу вживання того чи іншого сталого звороту ілюструється текстовими уривками з говіркового мовлення; 5) усі реєстрові порівняння і приклади задокументовані (місце запису і назва джерела подано); 6) діалектні фонетичні, морфологічні, словотворчі та лексичні особливості усталених висловів і текстових уривків-ілюстрацій збережено (тому в збірці можна зустріти форми слова, які не відповідають загальнонаціональній літературній нормі); 7) словничок, уміщений після реєстру компаративів, допоможе з'ясувати діалектне значення слів.

Читацька адреса: усі, для кого пращурівські заповіти є священними, для кого рідна мова є невичерпним джерелом історичної пам'яті, чарівною ниткою, що в'яже людські долі і віки.

Зразок словникової статті:

багатий

БАГАТА, ЯК ЗЕМЛЯ – дуже багата (ВБіл).

БАГАТИЙ, ЯК СТАРЕЦЬ НА ВЕЛИКДЕНЬ – іронічно про людину, багатство якої тимчасове, непевне (СтУ).

БАГАТИЙ, ЯК ТОЙ ПЕС НА БЛОХИ – іронічно про людину, яка має багато чогось дешевого, мізерного, незначного // Еге ж, сусід наш теперечки багатий на баночки, як той пес на блохи (Дом.).

БАГАТИЙ, ЯК ЧОРТ РОГАТИЙ – зневажливо про багатія // Мужик багатий, як чорт рогатий (БМ, 500 – Херс. губ.)

ІЗ СКАРБІВ АНТИЧНОЇ МУДРОСТІ: СЛОВНИК

К. : Вища школа, 1994
(К. : Вища школа, 1988)

Автори:
Н.Г. КОРЖ, Ф.Й. ЛУЦЬКА

Реєстровий склад: понад 1000 латинських крилатих висловів, прислів'їв, приказок, фразеологічних формул, літературних цитат.

Загальна характеристика: матеріал згруповано за тематичними розділами («Праця», «Війна і мир. Патріотизм і героїзм. Слава і ганьба. Сила волі і рішучість», «Життя і смерть», «Воля й неволя. Соціальні суперечності. Держава, влада, закон», «Наука і мистецтво. Навчання і виховання. Розум і глупота», «Слово», «Моральні принципи. Щастя і нещастя. Правда і брехня», «Натура людська. Дружба. Кохання. Жінка», «Кожному своє. Життєві поради. На все свій час», «Відпочинок, дозвілля, жарти. Нісенітниці, плутанина. Марна праця»). Подано міфологічний, історичний та історико-літературний коментарі, вказано першоджерела висловів, простежено їх семантичну еволюцію. Наведено українські та російські фразеологічні відповідники і приклади використання латинських фразеологізмів в українській художній літератури та публіцистиці.

Читацька адреса: студенти гуманітарних факультетів університетів і пединститутів, гімназій, коледжів, учителі середньої школи, працівники преси, перекладачі, лектори.

ПРИКАЗКИ. ПРАКТИЧНИЙ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ СЛОВНИК ПРИКАЗОК

Харків : Прапор, 1996

Надруковано за виданням 1929 р.

Упорядник:

Г.С. МЛОДЗИНСЬКИЙ

Реєстровий склад: 500 найбільш вживаних у повсякденному житті російських приказок.

Джерела: газети, книжки, жива розмова.

Загальна характеристика: містить приказки інтернаціональні (рос. *лучше поздно, чем никогда*), українські приказки, вживані у російській мові (*моя хата с краю*), приказки, що постали в російській мові з літературних джерел (драм, байок), народні російські приказки. Словник укладався не як науковий, а як практичний покажчик для літературної праці.

Читацька адреса: усі, хто цікавиться скарбами української мови.

Довідка: словник був упорядкований самодіяльним дослідником Георгієм Семеновичем Млодзинським (1886-1942) і виданий за редакцією відомого письменника Майка Йогансена Держвидавом України 1929 р. з того часу не перевидавався. Становить бібліографічну рідкість.

СПОЧАТКУ БУЛО СЛОВО. КРИЛАТІ ВИСЛОВИ БІБЛІЙНОГО ПОХОДЖЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Київ : Либідь, 2001

Автор:
А.П. КОВАЛЬ

Загальна характеристика: крилаті вислови подано не в алфавітному порядку, а в такій послідовності, в якій вони вжиті у Біблії, так що читач матиме змогу уявити, як побудовано Біблію, яким є її зміст і стиль викладу кожної частини. У висловах зафіксовано зміни у змісті й формі, які відбулися за час їх існування в українській мові; усі наявні значення висловів ілюструються цитатами з творів українських письменників.

Розділи збірки повторюють розділи Біблії. В окремий розділ виділено крилаті вислови, які походять із текстів, що не увійшли до складу канонічних книг Біблії – з апокрифів, житій святих і молитов.

Читацька адреса: широке коло читачів, не байдужих до мовного багатства.

КОМУНІКАТИВНИЙ КОДЕКС УКРАЇНЦІВ У ПАРЕМІЯХ : ТЛУМАЧНИЙ СЛОВНИК НОВОГО ТИПУ

Дрогобич : Коло, 2010

Автори:

Т.А. КОСМЕДА, Т.Ф. ОСІПОВА

Типологічна характеристика: пареміійний, комунікативний тлумачний словник.

Реєстровий склад: 700 пареміійних одиниць.

Загальна характеристика: неповний словник, оскільки укладачі намагалися подати лише основні паремії, вибравши їх із різних найбільш авторитетних джерел. Завдання полягало не у створенні видання, досконалого у всіх відношеннях, а зображення того «зрізу», який би репрезентував найбільш популярні, поширені паремії, що містять у собі комунікативний досвід українців.

Відповідно до загальних формулювань із урахуванням національних особливостей комунікації, відображених у пареміях, у словнику репрезентовано 18 законів: закон дзеркального розвитку спілкування, закон довіри до зрозумілих висловлювань, закон емоційного пригнічування логіки, закон емоційної афіліації («зараження»), закон залежності ефективності спілкування від комунікативних зусиль, закон комунікативного самозбереження, закон мовленнєвого поглинання емоцій, закон мовленнєвого посилення емоцій, закон мовленнєвого самовпливу, закон модифікації нестандартної комунікативної поведінки учасників спілкування, закон прискореного поширення негативної інформації, закон притягання критики, закон прогресивного зростання нетерпіння слухачів, закон пропорційності результату комунікативним інвестиціям, закон ритму спілкування, закон самовиникнення інформації, закон

спотворення інформації («зіпсований телефон»), закон стереотипізації об’єкта комунікації.

Мета: підвищити рівень комунікативної компетенції сучасних українців за рахунок ознайомлення з механізмами чинності комунікативних процесів, їх технологіями, стратегіями, тактиками, правилами, законами і под., вербалізованими у пареміях як відповідних словесних штампах, крім того, цей словник сприятиме активізації мовлення, власне, і в аспекті використання паремій.

Структура словникової статті: 1) реєстрова одиниця, 2) посилання на джерело, де зафіксовано реєстрову одиницю; 3) кваліфікація комунікативного статусу реєстрової одиниці, її функції (стратегія, тактика, правило, тенденція, закономірність тощо); 4) елементи етнокультурної конотації та мовний коментар; 5) потенційні рекомендації щодо використання реєстрової одиниці у мовленні.

Читацька адреса: широке коло користувачів інформації – викладачі, студенти вишу, вчителі та учні середньої школи, гімназії, ліцею; усі, хто пов'язаний із вивченням української мови як рідної, так і іноземної; філологи широкого профілю, філософи, психологи, етнологи, культурологи, усі ті, хто цікавиться проблемами комунікативної лінгвістики, теоретичної та практичної риторики.

Зразок словникової статті:

6. ЗАКОН КОМУНІКАТИВНОГО САМОЗБЕРЕЖЕННЯ

В добрий час говорити, а в лихий мовчати [Ф-ІІ, 17]. Вербалізовано сутність комунікативної тактики самозбереження, що ґрунтується на архетипових уявленнях про добрі і лихі часи, як умови для розвитку або припинення комунікації. Ця паремія зреалізовує мовленнєві жанри настанови, повчання, поради тощо. *Див. також:* **закон ритму спілкування.**

З усіма раджуся, а свій розум маю [Ф-І, 409]. *Див також:* **З людьми радься, а свій розум май.**

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Беляева, Якименко 2009:* Беляева И.О. Якименко Н.Е. Фразеологический словарь. Язык газеты, радио, телевидения // Фразеология в прошлом и настоящем : Материалы XXXVII Международной филологической конференции. Факультет филологии и искусств СПБГУ [Текст] / Под. ред. Х. Вальтера, В. Мокиенко, А. Савченко. – Санкт-Петербург – Грайфсвальд, 2009. – С. 17-20.
2. *Білоноженко, Гнатюк 1989:* Білоноженко В.М., Гнатюк І.С. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів [Текст]. – К. : Наук. думка, 1989. – 156 с. – Бібліогр. : с. 145-154.
3. *Білоноженко 2000:* Білоноженко В.М. Фразеологічний словник [Текст] // Українська мова. Енциклопедія / Редкол. В.М. Русанівський, О.О. Тараненко. – К. : Українська енциклопедія, 2000. – С. 773-774.
4. *Боровик 2010:* Боровик А. Типи перекладних фразеологічних словників в аспекті формування лінгвістичної компетенції [Текст] // Вісник студентського наукового товариства Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов : матеріали Всеук. наук.-практ. конф. молодих учених «Мовна комунікація і сучасні технології у форматі різнорівневих систем». – Горлівка : Вид-во ГДПІІМ, 2010. – Вип. 25. – С. 181-184.
5. *Гордієнко 2009:* Гордієнко Н.Г. Сучасна українська фразеографія [Текст] // Учёные записки Таврического национального ун-та им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – Т. 22(61). – №4(2). – Симферополь : Таврический

национальный университет им. В.И. Вернадского, 2009. – Ч. 2. – С. 185-190.

6. *Грязнухіна 2006:* Грязнухіна Т., Любченко Т., Рабулець О. Побудова перекладних словників словосполучень на основі корпусу паралельних текстів [Текст] // Прикладна лінгвістика та лінгвістичні технології. MegaLing-2006 : Зб. наук. праць / Відпов. ред. В.А. Широков. – К. : Довіра, 2007. – С. 103-110.
7. *Жуйкова 2007:* Жуйкова М.В. Динамічні процеси у фразеологічній системі східнослов’янських мов [Текст] : монографія. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волинського державного університету ім. Лесі Українки, 2007. – 416 с.
8. *Жунусова 2002:* Жунусова Ж. Двуязычная фразеография и проблемы грамматического аспекта [Текст] // Słowo. Tekst. Czas – VI. Nova frazeologia w nowej Europie : Materiały VI Międzynarodowej Konferencji Naukowej / Pod red. M. Aleksiejenki, W. Mokijenki, H. Waltera. – Szczecin – Greifswald, 2002. – S. 619-622.
9. *Зубець 2007:* Зубець Н.О. Типологія сучасних фразеологічних словників [Текст] // Учёные записки Таврического национального ун-та им. В.И. Вернадского. Серия «Филология». – Т. 20(59). – №6. – Симферополь : Таврический национальный университет им. В.И. Вернадского, 2007. – С. 26-30.
10. *Кильдибекова 2010:* Кильдибекова Т.А., Гафарова Г.В., Абдюкова Л.А. Презентация языковой картины на основе идеографических словарей [Текст] // Концептуальные исследования в современной лингвистике : сб. ст. / отв. ред. М.В. Пименова. – Санкт-Петербург-Горловка : Изд-во ГГПИИЯ, 2010. – С. 134-139.
11. *Космеда, Плотнікова 2010:* Космеда Т.А., Плотнікова Н.В. Лінгвоконцептологія: мікроконцептосфера *СВЯТКИ* в українському

мовному просторі [Текст] : монографія. – Львів : ПАІС, 2010. – 408 с. – Бібліогр. : с. 367-398.

12. *Краснобаєва-Чорна 2009:* Краснобаєва-Чорна Ж. Сучасна концептологія: концепт *життя* в українській фраземіці [Текст] : монографія. – Донецьк : ДонНУ, 2009. – 201 с. – Бібліогр. : с. 145-178.

13. *Краснобаєва-Чорна, Філіпповська 2010:* Краснобаєва-Чорна Ж., Філіпповська О. Сучасна фразеологія: Персоналії (пробний зошит) [Текст]. – Донецьк : ДонНУ, 2010. – 71 с.

14. *Левицький 1982:* Левицький В. Рец. на кн. : Німецько-український фразеологічний словник : В 2-х т. [Текст] / Уклали В.І. Гаврись, О.П. Пророченко. – К. : Радянська школа, 1981. – Т. 1. – 416 с.; Т. 2. – 382 с. // Мовознавство. – 1982. – №3. – С. 74.

15. *Левченко 2008:* Левченко О. Словники порівнянь у сучасній фразеографії [Текст] // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2008. – №620. – С. 116-121.

16. *Мізін 2005:* Мізін К.І. Проблеми фразеографічної фіксації німецьких усталених порівнянь у двомовному словнику [Текст] // Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка. – 2005. – №23. – С. 84-85.

17. *Панченко 2009:* Панченко Е.И. Электронна фразеография как особый вид современной фразеографии [Текст] // Учёные записки Таврического национального ун-та им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – Т. 22(61). – №4(2). – Симферополь : Таврический национальный университет им. В.И. Вернадского, 2009. – Ч. 2. – С. 214-218.

18. *Полюга 1994:* Полюга Л. Нове досягнення українських лексикографів. Рец. на кн. : Фразеологічний словник української мови [Текст]. – К. :

Наукова думка, 1993. – Кн. 1, 2. – 982 с. // Мовознавство. – 1994. – №4-5. – С. 76-77.

19. *Прадід 1995:* Прадід Ю.Ф. Засади укладання фразеологічного словника ідеографічного типу [Текст] // Мовознавство. – 1995. – №4-5. – С. 35-38.

20. *Самойлович 2000:* Самойлович Л.В. Українська фразеографія XIX – поч. XX ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». – Дніпропетровськ, 2000. – 20 с.

21. *Самойлович 2005:* Самойлович Л.В. Традиції та обряди народу як джерело виникнення фразеологізмів [Текст] // Лінгвістика : зб. наук. праць. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – №2 (5). – С. 82-87.

22. *Селіванова 2006:* Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія [Текст]. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – С. 643-644. – Бібліогр. : с. 667-688.

23. *Серебряк 2009:* Серебряк М.В. Сучасні проблеми української діалектної фразеографії [Текст] // Учёные записки Таврического национального ун-та им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – Т. 22(61). – №4(2). – Симферополь : Таврический национальный университет им. В.И. Вернадского, 2009. – Ч. 2. – С. 219-223.

24. *Скаб 2008:* Скаб М. Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери [Текст] : монографія. – Чернівці : Рута, 2008. – 560 с. – Бібліогр. : с. 477-559.

25. *Скнар 1972:* Скнар В. Рец. на кн. : Англо-український фразеологічний словник [Текст] / Уклав К.Т. Баранцев. – К. : Радяеська школа, 1969. – 1052 с. // Мовознавство. – 1972. – №1. – С. 88-91.

26. *Скопненко, Цимбалюк-Скопненко 2007:* Скопненко О.І. Цимбалюк-Скопненко Т.В. Принципи відбиття фразеологічної синонімії в

слов'янській лексикографії та засади створення індивідуально-авторського словника фразеологічних синонімів [Текст] // Мовознавство. – 2007. – №4-5. – С. 50-56.
27. *Скрипник 1973:* Скрипник Л.Г. Фразеологія української мови [Текст]. – К. : Наук. думка, 1973. – 280 с. – Бібліогр. : с. 275-279.
28. *Ужченко 2004:* Ужченко В.Д. Нові рубежі української фразеології [Текст]. Рец. на кн. : Словник фразеологізмів української мови [Текст] / Укл. В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк, В.В. Дятчук, Н.М. Неровня, Т.О. Федоренко; відп. ред. В.О. Винник. – К. : Наукова думка, 2003. – 1104 с. // Українська мова. – 2004. – №1. – С. 107-117.
29. *Ужченко 2006:* Ужченко В.Д. Фразеологічні словники як зібрання фонової інформації [Текст] // Лінгвістика : зб. наук. праць. – Луганськ : Альма-матер, 2006. – №3(6). – С. 47-56.
30. *Ужченко, Міняйло 1999:* Ужченко В.Д., Міняйло Р.В. Актуальні питання дослідження ареальної фразеології і фразеографії [Текст] // Вісник Луганського державного педагогічного університету імені Тараса Шевченка: Філологічні науки. – Луганськ, 1999. – №7. – С 103-105.
31. *Ужченко 2007:* Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологія сучасної української мови : навч. посіб. [Текст]. – Луганськ : Альма-матер, 2007. – С. 404-430. – Бібліогр.: с. 441-464.
32. *Чабаненко 2004:* Чабаненко В. Рец. на кн. : Словник фразеологізмів української мови [Текст] / Укл. В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк, В.В. Дятчук, Н.М. Неровня, Т.О. Федоренко; відп. ред. В.О. Винник. – К. : Наукова думка, 2003. – 1098 с. // Мовознавство. – 2004. – №1. – С. 81-83.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. *АУФС 1969:* Англо-український фразеологічний словник [Текст] / Уклад. К.Т. Баранцев. – К. : Радянська школа, 1969. – 1052 с.
2. *АУФС 2005:* Англо-український фразеологічний словник [Текст] / Уклад. К.Т. Баранцев. – 2-е вид., випр. – К. : Знання, КОО, 2005. – 1056 с.
3. *Батюк 1966:* Батюк Н.О. Фразеологічний словник. На допомогу вчителеві [Текст]. – К. : Радянська школа, 1966. – 234 с.
4. *Бігун 2000:* Бігун Г.І. Вибрані прислів'я та приказки п'ятьма мовами : Близько 1800 одиниць [Текст]. – К. : ВК ТОВ «Тандем», 2000. – 136 с.*Бігун 2003:* Прислів'я та приказки шістьма мовами : Близько 2200 одиниць [Текст] / Г. Бігун (уклав). – 2-е вид., випр. і доп. – К. : ВК ТОВ «Тандем», 2003. – 318 с.
6. *Вирган, Пилинська 2002:* Вирган І.О., Пилинська М.М. Російсько-український словник сталих виразів [Текст]. – Харків : Прапор, 2002. – 864 с.
7. *Гурин 1974:* Образне слово. Постійні народні порівняння [Текст] / Упоряд. І. Гурин. – К. : Дніпро, 1974. – 238 с.
8. *Данилюк 2009:* Данилюк І.Г. Великий сучасний російсько-український українсько-російський словник фразеологізмів та сталих виразів [Текст]. – Донецьк : ТОВ «ВКФ «БАО», 2009. – 640 с.
9. *ЕСП:* Електронний словник порівнянь. – Ел.ресурс: http://www. mova. info/ Page2.aspx?l1=64
10. *Забіяка 2007:* Забіяка В.А., Забіяка І.М. Фразеологічний словник школяра [Текст]. – К. : Освіта, 2007. – 111 с.*Заставська 2005:* Заставська Г.С. Народні прислів'я, приказки та примовки від Ганни Заставської [Текст]. – К. : Знання України, 2005. – 55 с.

12.*Коваль, Коптілов 1975:* Коваль А.П., Коптілов В.В. Крилаті вислови в українській літературній мові [Текст]. – К. : Вища школа, 1975.*Коваль 1983:* Коваль А.П. Крилате слово [Текст]. – К. : Радянська школа, 1983. – 222 с.*Коваль 2001:* Коваль А.П. Спочатку було Слово. Крилаті вислови біблійного походження в українській мові [Текст]. – К. : Либідь, 2001. – 312 с.*Кожуховська 2001:* Кожуховська Л.П. Шкільний фразеологічний словник української мови [Текст]. – К. : Торба, 2001. – 80 с.*Коломієць, Регушевський 1988:* Коломієць М.П., Регушевський Є.С. Словник фразеологічних синонімів [Текст]. – К. : Радянська школа, 1988. – 200 с.

17.*Коломиец, Регушевский 1985:* Коломиец Н.Ф., Регушевский Е.С. Краткий словарь перифраз [Текст]. – К. : Радянська школа, 1985. – 152 с.

18.*Коптілов 1976:* Коптілов В. У світі крилатих слів [Текст]. – К. : Веселка, 1976. – 198 с.

19.*Корж, Луцька 1994:* Корж Н.Г., Луцька Ф.Й. Із скарбів античної мудрості : Словник [Текст]. – К. : Вища школа, 1994. – 351 с.

20.*Космеда, Осіпова 2010:* Космеда Т.А., Осіпова Т.Ф. Комунікативний кодекс українців у пареміях : тлумачний словник нового типу. – Дрогобич : Коло, 2010. – 272 с.

21.*ЛФСД 2009:* Латинська фразеологія. Словник-довідник : навчальний посібник [Текст] / Автор-уклад. П.І. Осипов. – К. : Академвидав, 2009.*Манжура 2003:* Казки, прислів'я і т.п., записані в Катеринославській і Харківській губерніях І.І. Манжурою [Текст] / І. Манжура (записав). – Д. : Січ, 2003. – 228 с.*Медведєв 1977:* Медведєв Ф.П. Українська фразеологія: Чому ми так говоримо [Текст]. – Харків : Вища школа, 1977. – 230 с.

24. *Мізін 2005:* Мізін К.І. Німецько-український фразеологічний словник (усталені порівняння) = Deutch-Ukrainisches Phraseologisches Worterbuch (stehende/feste Vergleiche) / Mizin K. – Вінниця : Нова книга, 2005. – 304 с.*Номис 1993:* Українські приказки, прислів’я і таке інше. Уклав М. Номис [Текст] / Упоряд., приміт. та вступна стаття М.М. Пазяка. – К. : Либідь, 1993. – 768 с.
26. *НУФС 1981:* Німецько-український фразеологічний словник : У 2 т. [Текст] / Уклад. В.І. Гаврись, О.П. Пророченко. – К. : Рад. школа, 1981. – Т. 1: A-K. – 384 с.; Т. 2.: L- Z. – 416 с.
27. *Олійник, Сидоренко 1978:* Олійник І.С., Сидоренко М.М. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний словник [Текст]. – Київ : Радянська школа, 1978. – 448 с.
28. *Пазяк 2002:* Українські прислів'я, приказки та порівняння з літературних пам'яток [Текст] / НАН України; Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського / Й.Ю. Федас (відп. ред.), М.М. Пазяк (упоряд., вступ. ст.). – К. : Наукова думка, 2001. – 392 с.
29. *Панасенко 2006:* Українські прислів'я і приказки [Текст] / Упоряд. Т.М. Панасенко. – Харків : Фоліо, 2006. – 352 с.
30. *Плахтій, Рарицький 2003:* Афоризми, прислів'я і приказки про здоров'я і здоровий спосіб життя [Текст] / П.Д. Плахтій (уклад.), О.А. Рарицький (уклад.). – Кам'янець-Подільський : МЕДОБОРИ (ПП Мошак М.І.), 2003. – 72 с.*Прадид 1994:* Прадид Ю.Ф. Русско-украинский и украинско-русский фразеологический тематический словарь: Эмоции человека [Текст]. – Симферополь : Редотдел Крымского комитета по печати, 1994. – 244 с.
32. *ППРУС 1996:* Приказки. Практичний російсько-український словник [Текст] / Упоряд. Г.С. Млодзинський. – Харків : Прапор, 1996. – 143 с.

33.*РУФС 1993:* Російсько-український фразеологічний словник. Фразеологія ділової мови [Текст] / Уклад. В. Підмогильний, Є. Плужник. – Київ : УКСП «Кобза», 1993.

34.*СФАУМ 2001:* Словник фразеологічних антонімів української мови [Текст] / Уклад. В.С. Калашник, Ж.В. Колоїз. – К. : Довіра, 2001. – 349 с.

35.*СФСУМ 2009:* Сучасний фразеологічний словник української мови [Текст] / Ярещенко А.П., Бездітко В.І., Козир О.В., Немировська Н.Г. – Харків : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2009. – 640 с.

36.*СФУМ 2003*: Словник фразеологізмів української мови [Текст] / В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк, В.В. Дятчук та ін. – К. : Наукова думка, 2003. – 1104 с.

37.*УАРІФС 2007:* Українсько-англо-російський ілюстрований фразеологічний словник : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. [Текст] / Уклад. І.Є. Намакштанська, О.В. Романова, О.В. Курочкіна та ін. – Донецьк, 2007. – 268 с.

38.*Удовиченко 1984:* Удовиченко Г.М. Фразеологічний словник української мови : В 2 т. [Текст]. – К. : Вища школа, 1984. – Т.1: А-М. – 304 с.; Т.2: Н-Я. – 384 с.

39.*Ужченко 1998:* Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологічний словник української мови [Текст]. – К. : Освіта, 1998. – 224 с.

40.*Ужченко 2002:* Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу [Текст]. – 4-е вид., перероб. й доп. – Луганськ : Альма-матер, 2002. – 263 с.

41.*УРРУФС 2004:* Українсько-російський і російсько-український фразеологічний словник = Украинско-русский и русско-украинский фразеологический словарь / Л.Г. Савченко (заг.ред.). – Перероб. вид. – Х. : Прапор, 2004. – 462 с.*УРРУФТС 1997:* Українсько-російський і

російсько-український фразеологічний тлумачний словник [Текст] / Уклад. І.С. Олійник, М.М. Сидоренко. – Харків : Прапор, 1997. – 462 с.

43. *УФФУФС 2000:* Українсько-французький і французько-український фразеологічний словник [Текст] / Уклад. М.А. Венгренівська, Г.Ф. Венгріновська, Т.Б. Оратовський. – К. : Ґенеза, 2000. – 274 с.

44. *ФС 2010:* Фразеологічний словник / Ю.Е. Григор’єв (авт.-упоряд.). – К. : Національний книжковий проект, 2010. – 176 с.*ФСУМ 1999:* Фразеологічний словник української мови : В 2-х кн. [Текст] / Уклад. В.М. Білоноженко, В.О. Винник, І.С. Гнатюк та ін. – К. : Наукова думка, 1999. – Кн.1: А-Н. – 528 с.; Кн.2: Н-Я. – С. 529-980.

46. *ФПМЛ 2003:* Фразеологія перекладів Миколи Лукаша : Словник-довідник [Текст] / Уклад. О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк. – К. : Довіра, 2003. – 735 с.

47. *Чабаненко 1991:* Чабаненко В.А. Сестра орлів [Текст]. – Запоріжжя, 1991. – Вип. 1.

48. *Чабаненко 1992:* Чабаненко В.А. Мудре слово. Прислів’я та приказки в говірках Нижньої Наддніпрянщини [Текст]. – Запоріжжя : Комунар, 1992. – Вип. 2. – 170 с.

49. *Чабаненко 1995:* Чабаненко В.А. Гартоване слово [Текст]. – Запоріжжя, 1995. – Вип. 3. – 164 с.

50. *Чабаненко 2001:* Чабаненко В.А. Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини [Текст]. – Запоріжжя : Стат і К^{о}, 2001. – Вип. 4. – 200 с.

51. *Чередниченко 1952:* Чередниченко І.Г. Нариси з української фразеології (з російсько-українськими паралелями) [Текст]. – К. : Радянська школа, 1952. – Ч. І. : Прийменникові конструкції. – 144 с.

52. *Юрченко, Івченко 1993:* Юрченко О.С., Івченко А.О. Словник стійких народних порівнянь [Текст]. – Харків : Основа, 1993. – 176 с.

53.*Яніцька 2002:* Знайшов – не скач, згубив – не плач: Українські прислів'я, приказки, усталені вирази [Текст] / Упоряд. К.Л. Яніцька. – К. : Довіра, 2002. – 200 с.

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ФРАЗЕОГРАФІЯ : ДОВІДНИК

Жанна Володимирівна КРАСНОБАЄВА-ЧОРНА
(кандидат філологічних наук,
Донецький національний університет)
Аліна Володимирівна БОРОВИК
(студентка ІІІ курсу, спеціальності «Прикладна лінгвістика»,
Донецький національний університет)

Макетування: *І.Г. Данилюк*

Адреса редколегії:
83000, м. Донецьк, вул. Університетська, 24,
Донецький національний університет,
корп. І, кафедра української мови та прикладної лінгвістики